

ÚS FORMAL DEL CATALÀ A LA CATALUNYA NOVA
ELS ANYS 1154 I 1173?

Reflexions metodològiques sobre història,
lingüística històrica i sociolingüística¹

Antoni M. BADIA I MARGARIT
Institut d'Estudis Catalans
i Universitat de Barcelona

Sebastià Mariner i Bigorra
(1923-1988)
In memoriam

1. HISTÒRIA I JUSTIFICACIÓ DEL TEMA

Fa poc més de vint-i-cinc anys (devia ésser a la primavera de 1975) vaig conèixer una conferència feta per Sebastià Mariner,² sota el títol de *Documentació primerenca del català oficial a les serres de Prades i al Priorat*, de la qual ell em trametia una fotocòpia. Mariner hi afirmava que l'any 1154 havia estat escrit en romanç català un document on eren fixats els

1. Els amics i col·legues Joan Bastardas, M. Reina Bastardas, Josep Moran, Josep M. Sans i Travé i Joan Veny han tingut l'amabilitat de llegir una versió quasi acabada d'aquest article, que s'ha tornat sortós beneficiari de llurs observacions en la present formulació impresa. Els n'estic profundament agraït.

2. Sebastià Mariner i Bigorra. Lingüista, llatísta, epigrafista. Nat a Vilaplana (Baix Camp) el 1923 i traspassat a Madrid el 1988. Professor de llatí a Sevilla, Granada i Madrid, on fou catedràtic de la Universitat Complutense. Investigador agut i original, fou autor de notables contribucions sobre la llengua llatina (a la qual aplicà la teoria estructuralista), sobre inscripcions llatines i sobre lingüística catalana. Membre de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Mariner i jo ens havíem conegut en els primers anys quaranta, quan tots dos estudiàvem a la Facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona: ell cursava lletres clàssiques; jo, romàniques; ell pertanyia a la generació següent a la meua, però el nombre d'estudiants no era gaire elevat i tots ens coneixíem. Després els itineraris de les nostres carreres ens separaren: com he dit, Mariner fou docent, sempre de llatí i sempre fora de Catalunya, mentre que jo vaig restar sempre a Barcelona i sempre com a responsable de filologia, de moment castellana i, després, catalana. Això no obstant, no deixàvem de relacionar-nos en reunions, col·loquis i congressos, i sovint, en els nostres treballs de recerca, confluïem en temes comuns i ens n'intercanviàvem extrets. Cadascú estava al corrent de les publicacions de l'altre i ens les comentàvem quan ens vèiem. Res de més natural, doncs, que, en publicar el text d'una conferència que incidia en la línia del meu treball personal i que podia tenir un ressò rellevant, ell me'n trametés el text. Així començava allò que ací anome-

confins territorials de Siurana. I Joan Domènech i Miró, en presentar el conferenciant, anunciava que s'hi «donaven a conèixer públicament els documents històrics més antics escrits en català». Es tractava, doncs, d'una «data històrica», com també es deia en l'edició del text?³

No cal dir que em vaig empassar sense respirar un text tan temptador. Tanmateix, tot just ençetada la lectura, em vaig adonar que jo no «llegia», sinó que «rellegia». El text m'era conegut: era la delimitació dels termes de Siurana, inclosa dins la història d'Escornalbou d'Eduard Toda,⁴ i ben familiar als estudiosos de toponímia catalana. Com podem parlar d'una descoberta?

De moment, tant per correspondre al legítim interès del lector davant el títol d'aquest article, com per introduir-lo en allò que en serà el desenvolupament, presento, en això que segueix, una succinta idea del text de Mariner, que, d'altra banda, reproduïxo sencer a l'Apèndix 1.

«Després que Ramon Berenguer IV s'emparà de Tortosa (1148) i de Lleida i Fraga (ambdues, el 1149), calia resoldre el problema de certes bosses de sarraïns que havien romàs al darrere de la nova frontera així establerta. Una campanya de pocs anys (1149-1153) netejà les terres de l'esquerra de l'Ebre. El darrer reducte ocupat fou Siurana, a l'extrem de la serra de Prades i seu del valiat més important de la zona. En organitzar-hi la repoblació, atès que es feia difícil de precisar els termes de la comarca, el comte féu cridar alguns sarraïns que hi havien residit, els quals, provinents de València o de la Ribera, donaren testimoni de la demarcació. En la sessió convocada, els alarbs declararen en català, i en català fou escrit el document que signaren ells i tots els presents. Això s'esdevenia el 7 de setembre de 1154, i el document s'ha conservat a l'arxiu dels ducs de Medinaceli. Mariner acabava demanant-se per què l'acte s'havia descabdellat en català, i ell mateix hi responia amb simplicitat: perquè els alarbs, que no sabien llatí, no haurien pogut firmar un document en la llengua sàvia. En canvi, la gent de Siurana, tinguessin la religió que tinguessin, parlaven i s'entien en català. Com que calia que la delimitació fos escrita i signada, heus ací per què hom redactà aquest text en català». Fins ací, el resum de la conferència de Mariner.

Per la meua banda, la conferència de Mariner em venia sovint a la memòria. Era una mena de corcò. Si el tema ja era conegut, quin paper hi jugava el document de l'arxiu dels Medinaceli? A més, a mesura que passava el temps, dintre meu s'anaven congriant serioses reserves a la tesi formulada per l'il·lustre llatínia i als arguments amb què ell la defensava. Heus-les ací.

1) La presentació material i tipogràfica. El text de Sebastià Mariner no predisposava el lector a examinar-lo amb simpatia ni amb confiança. D'antuvi, es reduïa a les pàgines estrictes del text: hi mancava la indicació de la revista (o publicació solta) que el contenia. Cap notícia sobre el lloc de publicació. Com a data de la conferència, hi constava un lacònic «dia 28 de gener», sense precisar de quin any. La versió transcrivía literalment el text pronunciat pel conferenciant, amb les inevitables incongruències del llenguatge oral i amb faltes de tota mena.

no la «història del tema». Nota: atès que alguna vegada hi ha hagut vacil·lacions sobre la recta grafia del seu cognom, voldria precisar que al registre civil aquest hi figurava sense *-r* final (*Mariné*), però ell afirmava que, per a un lingüista, hauria estat intolerable d'escriure el seu nom amb una falta d'ortografia i per això sempre signà els seus treballs com a *Mariner* (Maria Mariné, *filia, dixit*).

3. Expressar-se amb epítets d'aquesta mena era un veritable desafiament. Un desafiament imprudent, per tal com a Mariner per força li havien de dir quelcom els vells noms de Miret i Sans i Pere Pujol, entre molts d'altres que havien publicat documents en català arcaic, alguns d'ells anteriors als que ara hom presentava com els més antics. O, sense anar tan lluny, com podia ignorar Mariner l'antologia de textos medievals catalans que Paul Russell-Gebbett havia publicat només feia una desena d'anys? Ara no podem entrar en aquest tema. Em limito a recordar la magnífica exposició de conjunt que n'ha fet Josep Moran (cfr. Moran 1989), qui deu ésser l'únic filòleg que s'ha referit a la conferència de Mariner (*Ibidem*, p. 125, n. 42, on retreu a aquest que la llengua del document de 1154 «presenta un estadi lingüístic posterior al segle XIII»). Cfr. també Moran / Rabella 2001.

4. Vid. Toda 1926.

Aquestes deficiències deslluïen una aportació potser notòria. Durant anys vaig creure que devia tractar-se d'un butlletí local (d'un centre cultural, excursionista, parroquial, etc.). Per acabar-ho d'adobar (i d'això no en puc fer retret a ningú), després d'haver-la llegida una vegada i altra, la fotocòpia se m'extravià un dia entre els meus papers, de manera que només en servava el record, un record viu i estimulante.

2) El clima de «festa major». Per defectuosa que fos la versió de la conferència que Sebastià Mariner m'havia fet arribar, era un text escrit. Hom podia llegir-lo, analitzar-lo, discutir-lo. Ara bé, apareixia rodejat d'una aurèola d'eufòria pel contingut. Titulars i peus de les fotografies repicaven a festa. I el text traspuava la vibració a favor de la llengua malalta que provocaven els nostres actes culturals dels anys seixanta i començos dels setanta. En un ambient entusiàstic, no s'hauria excedit el conferenciant, tot exagerant el valor de la seva troballa? Certs passatges semblaven suggerir tant o més la satisfacció d'un activista cultural que l'exposició científica d'un historiador.

3) Les evasives i les vacil·lacions de l'autor. Més, encara. En trobar-nos Mariner i jo en una reunió professional, no recordo quina, no vaig arribar a plantejar-li els meus dubtes, perquè, en insinuar-li-ho, ell fugia d'estudi («en parlarem un altre dia», «els de l'equip de Sevilla treballen molt bé»). No li plaïa de parlar-ne. Una mostra més de la modèstia d'un col·lega que ja tothom tenia per molt modest? Els dubtes respecte a l'autenticitat del document en el qual ell havia basat la seva tesi?

4) L'aïllament (involuntari o conscient?) de Mariner. Ell afirmava que el document de 1154 havia estat trobat per una historiadora, en estudiar els fons de l'arxiu ducal de Medina-celi (cfr. nota 7), i aleshores era ell qui tenia la sort de fer-ne pública la descoberta. Vol dir això que ignorava el text publicat per Eduard Toda el 1926? Costa de creure que no en tingués notícia. En canvi, la seva honestat científica em feia pensar que, malgrat tot, se li n'havia escapat l'existència, perquè, si no, ja l'hauria esmentat. Però, si així fos, per què s'hauria limitat a parlar-ne una sola vegada, i en una conferència de divulgació, i no en un congrés científic o en una publicació especialitzada?

5) No sé si Mariner havia pensat seriosament a fer una bona edició del document de l'any 1154. El cas és que el nostre amic i col·lega ens deixava l'any 1988, a l'edat de 65 anys. Desconec el nombre de lectors que, malgrat les dites deficiències de la versió publicada el 1975, podien haver conegut el text i, per tant, haver-s'hi interessat. Sembla que Mariner l'havia fet conèixer a alguns col·legues més, per mitjà de fotocòpies, com ho havia fet amb mi (i em consta que ho féu amb Joan Bastardas, dit per aquest mateix). Nogensmenys, entre els filòlegs coneixedors de l'època de l'aparició del romanç escrit (segles XII i XIII), pràcticament no es parla de la tesi de Sebastià Mariner (tret de Josep Moran, potser l'únic que se n'ha fet ressò, com he dit a la nota 2). Aquesta sembla inexistent. El meu propòsit és, doncs, de reprendre i revisar la proposta de Mariner, refusar-ne els errors i subratllar-ne els encerts, i extreure'n unes conclusions. També de retre un homenatge agraït a Sebastià Mariner, que de fet havia formulat un nou plantejament.

Per un costat, les cinc reserves que acabo d'esmentar anaren creant dins meu un estat de circumspècció; per l'altre, un tema important i, a més, presentat per un lingüista de prestigi reconegut, continuava atraient-me amb força. Què faria? De moment, volia arrebregar la informació necessària. Com he dit, jo havia perdut la fotocòpia de la conferència i no disposava de dades per identificar-ne el text i obtenir-ne un nou exemplar. Vaig començar, mesos després de la mort de Mariner, amb una lletra adreçada a la seva vídua.⁵ D'ella m'arribaren un parell

5. Aquesta, Mercè Isidro, també pertanyia al grup que formàvem uns quants estudiants de la Facultat en els primers anys quaranta. Ella estudiava lletres clàssiques (com Sebastià Mariner i Joan Bastardas), mentre que jo mateix (i també Maria Cardús, que un dia esdevindria la meua muller) cursàvem romàniques. Casada amb

de treballs fotocopiats que, si no eren aliens al tema, restaven massa allunyats d'allò que a mi m'interessava: un document signat per moros i cristians que només es podien entendre en català. Calia esperar. Per fi, cap a les acaballes de 1999 vaig poder llançar-m'hi. Vaig operar en tres camps: aconseguir el text (complet i identificat) de la conferència,⁶ establir contactes amb familiars i amics de Sebastià Mariner⁷ i localitzar el manuscrit que conté el document signat l'any 1154.⁸ Amb el resultat francament satisfactori de l'operació, ja em trobava en condicions de dur a terme el meu pla.

Com és natural, mentre durà la meua cerca d'informacions, no vaig restar inactiu. 1) Com ja ho havia inferit arran de la primera lectura, vaig verificar que tant l'escena de la signatura de la delimitació territorial de Siurana com aquesta mateixa delimitació coincidien amb les que Eduard Toda havia publicat l'any 1926 (cfr. nota 4). La versió de Sevilla no seria, doncs, única? Per què Mariner no ho mencionava? 2) Com he dit a la nota 8, durant tres setmanes vaig tenir a les mans la tesi de María del Pilar Lázaro (Universitat de Sevilla, 1973) i allò que pri-

Mariner, ells dos i llurs fills havien viscut a Sevilla, a Granada i a Madrid i, després de la mort de l'espòs i pare, continuaven establerts a la capital.

6. Amb aquest fi vaig recórrer al meu germà Josep, que viu a Tarragona, el qual féu una lletra circular a gent del Camp. En resultà que vaig trobar el nom i l'adreça d'un capellà (Mn. Eugeni Ferrer), amic que fou de Sebastià Mariner, i d'una neboda seva (Mariana Vernet), els quals estaven molt relacionats amb la família d'aquell, vivien justament a Vilaplana, el seu poble nadiu, i s'hi tractaven quan, en les vacances d'estiu, els «amics madrilenys» hi sojornaven. Gràcies a aquests vilaplanencs (que visitàrem la meua muller i jo), vaig tornar a disposar d'una fotocòpia de la conferència i d'una informació que m'havia de facilitar granment les tasques ulteriors: la conferència fou feta el 28 de gener de 1975 i el text aparegué a la revista *La Voz de la Costa Dorada (Semanao gráfico de actualidad)*, que es publicava a la ciutat de Reus. Una visita al seu Centre de Lectura ens permeté, a mi i a la meua muller, de saber que, en la setmana que cavalcava entre gener i febrer de 1975, s'havia celebrat a Reus la «VI Renovació de la Flama de la Llengua Catalana» (la qual cada any tenia lloc en una població diferent i el 1975 havia correspost a la ciutat del Camp) i que la conferència de Mariner era una de les manifestacions culturals d'aquells dies. Potser jo no anava tan errat, quan endevinava el clima de «festa major» que podia acompanyar la dissertació sobre l'ús formal del català en un dia del llunyà any 1154. Els textos de les conferències foren publicats en un número «Extra de la Flama» (datat el 6 de març de 1975; la de Mariner hi ocupa les p. 7-13).

7. En realitat, a la nota anterior ja he dit com vaig establir contacte amb uns amics de Mariner, que resideixen a Vilaplana i que també m'introduïren en el cercle de la família. Per ells vaig poder-me cartejar amb Maria Mariné, filla de Sebastià i directora del Museu d'Àvila, la qual també m'ha tramès fotocòpies de treballs del seu pare i per qui he sabut que la vídua del llatísta espera amb il·lusió el resultat de les meves recerques sobre el tema que plantejà el seu marit.

8. Que el manuscrit que conté el document en qüestió pertany a l'arxiu dels ducs de Medinaceli ho digué ben explícitament Mariner en la seva conferència. Tanmateix, Mariner encara havia estat més explícit: en el pla d'estudiar els fons del dit arxiu referits als antics comtats de Catalunya, dreçat pel professor Luis Núñez de la Universitat de Sevilla, a María del Pilar Lázaro li havia correspost d'estudiar i transcriure el corpus documental relatiu al comtat de Prades, tasca que canalitzà en la seva tesi de llicenciatura (Universitat de Sevilla, 1973). Calia seguir aquesta pista: aprofitant una estada a Sevilla de Marta Torres, becària del Departament de Català de la Universitat de Barcelona (primavera de 2000), vaig aconseguir les informacions que necessitava. La tesi de Lázaro estava dipositada a la Universitat hispalense i la seva autora m'autoritzà a consultar-la. Així, en aplicació del servei d'intercanvi entre biblioteques (en aquest cas, amb l'Institut d'Estudis Catalans), durant tres setmanes entre juny i juliol de 2000 vaig tenir a disposició la dita tesi sense moure'm de Barcelona. Que consti el meu agraïment a María del Pilar Lázaro de la Escosura i als serveis bibliotecaris de la Universitat de Sevilla. Quan, passat un altre any, vaig topiar amb dificultats per a una relectura del document, el degà de la Facultat de Geografia i Història José Fernández i, sobretot, el catedràtic de Ciències i tècniques historiogràfiques Manuel Romero Tallafigo me les resolgueren mitjançant un oportú fax (juny 2001). L'edició del text de la conferència de Mariner (1975) estava encapçalada per una fotocòpia del document de 1154, totalment il·legible. Més tard, Mn. Eugeni Ferrer (cfr. nota 6) me'n trameté un exemplar en gran format (un full quadrat de 40 cm. de costat) i també una segona fotocòpia (ara del document de 1173), les quals vaig poder confrontar amb les transcripcions de María del Pilar Lázaro.

mer em cridà l'atenció fou que el document de 1154 no era l'original, sinó una segona còpia, traslladada el 1525! Notícia inesperada, que em deixà estupefacte. 3) En la seva conferència, Mariner no amagava aquest problema, verament crucial, de l'autenticitat del document de 1154, però la veritat és que no hi entrava i, cosa preocupant, l'encobria en desviar-lo cap a les sabudes discòrdies entre els qui ja ocupaven o aspiraven a ocupar les terres reconquerides, a les quals semblava que tots hi tenien el mateix dret. En canvi, per al lector acostumat que li diguin que al segle XII tothom escrivia en llatí, l'autenticitat podia (o havia d') entendre's com a sinònim d'originalitat. Per què no dir-ho amb més claredat? 4) Vaig consultar amb cura l'obra de Josep M. Font i Rius sobre les cartes de població i franquícia de Catalunya (cfr. Font 1964, Font 1969 i Font 1983) i en vaig treure moltes notes referents al Priorat i a Siurana. 5) Per fi, subratllaré les profitoses converses que vaig mantenir amb dom Agustí Altisent, historiador i monjo de Poblet; Josep M. Font i Rius, catedràtic i historiador del dret; Jaume Riera i Sans, filòleg i arxiver a l'ACA, i Josep M. Sans i Travé, medievalista i director de l'ANC. D'ací estant, torno a donar-los-en gràcies efusives.

Així proveït, ja em sentia ensinistrat per a escometre la tasca. Pel que jo havia anat veient fins aleshores, la conferència de Sebastià Mariner responia a dos incentius que la condicionaven: a) l'afany de dir una cosa nova (la descoberta d'un document per un grup de recerca de la Universitat de Sevilla) i b) de dir-la en una ocasió propícia a l'èmfasi (el marc de la renovació de la flama de la llengua a Reus). Ara bé, en introduir-nos en el tema, constatàvem que el document no era original, sinó una còpia tardana, i que no n'era l'única versió existent, atès que el seu contingut s'havia difós mitjançant d'altres còpies, cap de les quals tampoc no era l'original. Arribat en aquest punt, se m'imposà una disjunció clara: a) si Mariner ignorava ambdues circumstàncies, podíem imputar-li una descurança seriosa en la informació bibliogràfica; però b) si, coneixent-les, les silenciava, mereixia d'ésser desqualificat pel seu insòlit comportament professional. No cal dir que, a dreta llei, la situació així creada invalidava d'una manera decisòria la tesi. Valia la pena de prosseguir-ne l'estudi? Sens dubte, no valia la pena. A desgrat d'això, abans d'abandonar-lo, vaig jutjar convenient d'esgotar tots els mitjans que se'm possessin a l'abast per escatir fins a quin punt l'aportació de Mariner podia contenir quelcom de positiu. Potser pressentia que podríem posar en qüestió els mètodes de recerca més estrictes, incorporant-hi consideracions de lògica amanides amb unes gotetes d'intuïció. Per això vaig reprendre el tema plantejat (cfr. paràgrafs. 5 i 6).

2. ELS FETS HISTÒRICS

Per més que tracta d'esdeveniments i de situacions que són història i que cal emmarcar en la dinàmica de l'evolució del país, en rigor aquest no és un treball d'història, sinó de lingüística històrica. Per aquesta raó, si no puc escamotejar un relat del tema fet a grans trets, em serà permès de passar-hi ràpidament i lacònica, i conduir-lo vers l'objectiu de l'article.⁹

9. He escollit, pràcticament a l'atzar, alguns treballs d'història de Catalunya de caràcter general, pertanyents a diferents èpoques, filosofies, mètodes i actituds. Són els d'Antoni Rovira i Virgili (Rovira 1926, p. 117-119), Ferran Soldevila (Soldevila 1962, p. 178-186), J. Ernest Martínez Ferrando (Martínez Ferrando 1961, p. 993-1004) i Josep M. Salrach (Salrach 1981, p. 267-272). Rovira i Virgili és qui més aprofundí el tema de la reconquesta de Siurana, per al qual recorregué a Jerónimo de Zurita, Antoni Aulèstia i Pijoan, Emili Morera, A. Giménez Soler, Prósper de Bofarull, J. Balari i Jovany. No deixava de fer-hi certes concessions, tant a la llegenda (el *Salt de la reina mora*), com a la literatura (evocant un famós sonet de Josep Carner).

Després d'una llarga interrupció de la reconquesta, que, al mateix temps, havia paralitzat el procés de repoblació i de reconstrucció (i Tarragona, ciutat reconquerida però no incorporada, n'era una prova tan significativa com estrident), a mitjan segle XII sonà l'hora de tornar-hi: l'agut projecte de Ramon Berenguer IV, dit el Sant, que recolzava en diverses circumstàncies favorables, féu que Tortosa caigués a les seves mans l'any 1148 i que Lleida i Fraga seguissin idèntica sort en un mateix dia de l'any 1149. Recalquem-ne la transcendència. D'una banda, la caiguda de Tortosa, inexpugnable fins aleshores, produí un impacte enorme entre els sarraïns (que fou aprofitat per a reblar el clau cap al Segrià i el Baix Cinca); de l'altra, la rendició de la ciutat de l'Ebre fou per capitulació, de manera que, d'acord amb l'afortunada visió política del comte barceloní, els sarraïns pogueren quedar-s'hi sota certes condicions. S'insinuava una nova política, que s'aplicaria certament a les grans gestes jaumines abans que cent anys no fossin escolats, però que ja no deixaria tampoc d'influir ben aviat, més modestament, però també més directament, en la consideració atorgada als vençuts.

Ara bé, l'ocupació de les tres ciutats no impedí que restessin importants bossos de sarraïns a la rereguarda, per dir-ho així. No sols s'hi havien quedat perquè ningú no els n'havia foragitats, sinó que ells mateixos feien sortides des d'on eren i fustigaven els que trobaven a l'abast, tant a les rodalies immediates com en indrets més allunyats. D'ací venia que, en el cas que acabó de retreure, a Tarragona regnés la intranquil·litat. No cal dir que aquestes bosses havien d'ésser reduïdes i extingides o, si més no, sotmeses a control. Sense trigar, doncs, fou completada la conquesta del Segrià i de bona part de les Garrigues (1149-1151). Aviat (1153) els monjos del Cister s'instal·laven en plena Conca de Barberà (a Poblet). Vers 1151, forces comandades, entre d'altres, per Bertran de Castellet i Asvert de Castellvell, conqueriren el Priorat, que pertanyia al valiat de Siurana. Una campanya paral·lela, menada a la Ribera d'Ebre, permeté d'anar-hi ocupant llocs i poblacions, també entre 1151 i 1153. El castell de Miravet, assetjat a començos de 1153, capitulà no sense haver-s'hi resistit amb duresa.

Ja només restava l'encimbellada Siurana. Per raons geogràfiques (situació estratègica), demogràfiques (població nombrosa) i polítiques (residència del valí àrab), l'ocupació de l'últim reducte sarraí esdevindria decisiva. A la primavera de 1153, conjuntades forces provinents de les Garrigues, de la Ribera d'Ebre i de la Conca de Barberà, assetjaren el fins aleshores bastió imbatible de Siurana, el qual caigué després d'una aferrissada resistència. El castell i la plaça foren donats a Bertran de Castellet, senyor de Reus i home fidel al comte Ramon Berenguer. Que aquest jutjava primordial l'adquisició de Siurana ho prova que, sense esperar (potser quan encara l'ocupació no havia acabat d'acomplir-se), ja en féu la carta de població (datada el 29 d'abril de 1153).¹⁰ La carta atorgava la lliure donació de cases i terres, i l'ús de pasturatges i boscos de la muntanya. Bertran de Castellet hi era constituït responsable de les operacions de repartiment, a les quals, aparentment ja en curs, hom fa al·lusió. Quant als aspectes jurídics, s'hi aplicaven les normes atorgades a Lleida.¹¹

Tenint en compte certes circumstàncies (com l'avançada situació geogràfica del territori, la seva considerable extensió i el fet que els seus confins coincidissin a grans trets amb els de l'antic valiat), Siurana fou considerada com una marca. Per això rebé el nom de «marquesat de Siurana», al front del qual el comte ratificà el mateix Bertran de Castellet. Sembla que el projecte de Ramon Berenguer era de fer de tota la demarcació conquerida una dependència de la

10. Atesa la seva importància, m'havia proposat de reproduir-la ací, entre els apèndixs. Hi renuncio per no allargar ja més aquest article. Com era habitual a l'època, aquesta carta de població és en llatí. L'original (1153) no s'ha conservat. La retransmissió documental existent s'inicia amb un trasllat de 1398 («Carta populatibus Ciurane»), que es ramificà: a) a l'ACA, doc. 248, publicat per Josep M. Font i Rius (Font 1969, p. 147-148), i b) a l'ADM, Secció Prades, lligall 21, núm. 366, transcrit per M. Pilar Lázaro (Lázaro 1973, p. 195-199).

11. Sobre l'organització de la recobrada Siurana, cfr. Font 1969, p. 758-759.

corona. Es tractava d'un vast territori, que comprenia tot el Priorat actual i part del Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i les Garrigues, pràcticament la zona mitjana compresa entre el Francolí i l'Ebre.¹²

Per un costat, l'interès de Ramon Berenguer per consolidar l'antiga unitat del senyoriu musulmà de Siurana aconsellava de fixar-ne acuradament els termes. Per l'altre, el repartiment de cases i terres que, com hem dit, s'estava efectuant sota la responsabilitat de Bertran de Castellet, es feia difícil, perquè les dades, preses de memòria o presentades a instància de part, no sempre coincidien i calia posar-hi remei. Hom es debatia amb una greu manca d'informacions. Faltaven testimonis fidedignes sobre aquella dilatada extensió geogràfica. Ben mirat, qui millor que els mateixos sarraïns que hi havien viscut i devien recordar-ne els termes, per escoltar llur testimoni?

Així és com Ramon Berenguer IV prengué un determini que encaixava amb l'esperit que havia presidit l'ocupació de Tortosa per capitulació: parlarien amb aquells sarraïns. En efecte: el comte comissionà Bertran de Castellet (a qui s'afegí Berenguer de Molnell) perquè establissin contacte amb els sarraïns que havien estat abans pobladors de Siurana i aclarissin amb ells les qüestions relatives a la delimitació del territori.¹³

3. INFORMACIÓ PÚBLICA I TESTIFICAL DE 7 DE SETEMBRE DE 1154

Bé que la delimitació territorial de Siurana hagués d'ésser, en definitiva, decisió personal del comte, que no debades en detenia el poder, no sembla desenraonat de creure que, com acaba d'insinuar, es fessin les consultes als sarraïns que hi havien viscut. En resultà el document signat el 7 de setembre de 1154, peça que, malgrat totes les reserves, és crucial en l'afer que ens ocupa. A l'Apèndix 2 tractaré succintament de la transmissió manuscrita d'aquest text (la versió original del qual no s'ha conservat), de la incerta incorporació del català que s'hi produí i de la datació de les còpies que se'n coneixen.

Ací exposarem la gestació de les dites consultes, l'acte de presentació dels termes de Siurana, els juraments que la rubricaren, els assistents i la data de signatura del document. En comptes de fer-ne jo el relat, transcripció dels fragments de referència tal com es troben a la còpia catalana de l'any 1283, que coneixem en trasllats de ca. 1500 (ms. B-II, de l'AMP), de 1525 (ms. D, de l'ADM) i de 1562 (ms. B-I, de l'AMP) (cfr. Apèndix 2). O sia que, llevant-ne els títols breus que encapçalen els epígrafs a) a j) en això que segueix (els quals van *en cursiva* i són de la meua collita), el lector restableix el text del document. Amb una excepció: tractant-se, no de l'original, sinó de còpies (i, a més, còpies tardanes), prescindim del *protocol* i anem de dret al *text* (en canvi, hi incorporem part de l'*escatocol*, com els assistents a l'acte i la data). Em baso en el text del ms. B-II de Poblet, el qual, emperò, he confrontat a) amb el de Sevilla (ms. D), segons la transcripció de M^a del Pilar Lázaro (nota 8) i la fotocòpia corresponent (*vid.* la fi de la mateixa nota 8) i b) amb un altre manuscrit de Poblet (el ms. B-I). Les addicions meves són indicades <entre parèntesis angulars>. També poso [entre claudàtors] altres possibles

12. Font 1969, p. 759. També Lázaro 1976, p. 369-370.

13. Ja així a Morera 1897, p. 431. En canvi, Rovira i Virgili pensava en un possible desplaçament de Bertran de Castellet a València, on hauria anat comissionat pel comte, «a fi de rebre informació, sobre certs amprius, als sarraïns que abans habitaven a Ciurana» (Rovira 1926, p.119). Del mateix parer s'havia mostrat Rodon 1918, p. 345. Sembla, però, més versemblant que els sarraïns fossin convocats a Siurana, com veurem en això que segueix (paràgraf 3).

lectures dels manuscrits concernits, *a*) per raons de paleografia (en el cas del ms B-II, transcrit per mi mateix) o *b*) perquè les meves transcripcions difereixen de les de Lázaro (en el ms. D) o de l'ignot escrivà de 1562 (en el ms. B-I) i així queden clares les divergències. En la transcripció que segueix, respecto l'original, però regularitzo *i/j* i *u/v*, accentuo segons l'ortografia moderna, uneixo o separo mots d'acord amb la llengua d'avui i assajo de posar majúscules on convé i de puntuar segons el sentit. Data de la còpia: *ca.* 1500 (raonada per Jaume Riera, de l'ACA, i confirmada pel director Carlos López). Gràcies.

El procés per establir la delimitació mitjançant el contacte amb antics pobladors de Siurana es descabdellà escalonadament, en les nou etapes o fases que indico a continuació.

Açò és translat feelment trensladat pres de una carta original, ninguna cosa ajustada ni deminuïda, anno Domini M^o CC LXXX° III°, quarto idus iunii, la tenor de la qual és tal:

a) *Propòsit.* —«En nom de nostre senyor [Déu] Jhesu Christ. [Yo,] Bertran de Castellet et Berenguer de Mulnell, per manament et voluntat del senyor nostre comte de Barcelona, cerquam lo terme de Siurana ab los sarayns de aquell loch».

b) *Lletres a València.* —«Et per major autoritat trametem letres sagellades del comte de Barcelona a València a n'Amnecqa et a n'Ustalbo et a los altres sarayns, los quals foren de Siurana, que a nós trametesen letres en qual manera devia anar lo terme de Siurana».

c) *Lletres de València.* —«Et aquells trameteren a nós letres en qual manera devia anar <e> en quall manera ells lo tenien».

d) *Lletres a la Ribera.* —«Altra veguada enquerim los sarrayns de la Ribera, los quals foren de Siurana, en qual manera devia anar. Aquests, per nom Alabet de Serós, et Avimoran, et Iuceff <et> Carrell [Tarrell] et Avimudaràs et Avinambrell et molts d'altres de aquella ley».

e) *Reacció dels sarrains de la Ribera.* —«Et aquests de la Ribera, acordaren-se ab les letres [los altres] que vingueren de València».

f) *Delimitació dels termes de Siurana.* —«En les primeres, ensenyaren a nós de part de la Ribera que devia anar lo terme de Siurana axí com la carrera va, la qual ve de Leyda et trespasa sobre la muntanya de Flix e travessa [et Canessa] et fer al torm del Guall, et puga sobre la serra, et pren Iubalfader, et passa per la serra et va a ferir a Bas, et devalla entrò al riu de Siurana, et passa per les Penyeres, et pren les Penes Roges et passa per la font de la Pedrinera, et va dret et fir en aquella serra sobre lo torrent de Mitjanes, et puga de <a>quí anant [de qui anante] [avant] entrò en aquelles Penes Altes de Labaria, et passa per aquelles penes et devalla per aquell loch qui és dit Alguariol, et ve entrò en la Pedra Fita, et pren tot lo semuntà de Monrog, et hix de dret dejús la font de Botarell et passa per lo semuntà que és entre Reus et Munterol, et va per la dreuera [dret] entrò al Cuguol et ferit entrò al pont de Goy, e trespasa Francolí et puga per lo trescoll del pug de Alila, et devalla per lo torrent de Anguera et passa per lo prat de la Guàrdia et fir al coll de [dels] Gemenells, et trespasa [passa] per los Tormos Rogs sobre Vimbodí, et hix al pug que és dit Orella de Polín et fir en riu de Set et intra [guira] per tot riu de Set entrò a la via que ve de Leyda et travessa amunt et trespasa per la vall de Juncosa et per lo semuntà de [del] pug de Gralla, et hix al Pinatell, que és en la carrera de Leyda, et retorna en aquelles muntanyes davant lo termenal de Flix».

g) *Juraments de veracitat.* —«Et quant aquests termenals agueren a nós demostrats e termenats, feren segrament casquí per la sua lig, que, axí [ary] com avien demostrats aquells, axí [ary] acaptaren los hòmens de Siurana del rey, per nom Almostaem, et avien aquells tenguts, del dia que Siurana fo presa, docents vuytanta quatre anys. Et aquestes demostrances [demostrandes] feren [foren] molts hòmens cristians et sarahins et juheus».

h) *Assistents.* —«En les primeres, fo Bertran de Castellet et en Berenguer de Munell, et en Pere Berengario de Manresana, batle del comte, et de Argis Anadre, comte, et en Johan Danicanda, batle del comte, en Pasqual de Alguayre, et en Johan de J. Castell [de Incastell] de Anadre del comte, en Pere Arnal de Siurana. Et los sarayns foren per nom Alabets de Serós <et> Avimoran et Iuceff Carrell [Tarrell] et Avimodaràs <et> Avinambrell, et Zelema, juheu, batle del comte de Ascqó».

i) *Data.* —«Actum est hoc VIIº idus setembris, anno ab incarnatione Domini MºCºLºIIIº». [Segueixen les signatures, amb el colofó que esmenta «Raymundus Diaconus, qui hoc scripsit die et anno quod supra»].

Per tant, les fonts històriques existents ens permeten, si no afirmar, almenys establir amb versemblança que, en el mes de setembre de 1154, havent estat preses en consideració les referències trameses pels sarraïns de València i les declaracions personals dels de Serós i de la Ribera, quedaren fixades, mitjançant informació pública i testifical, les afrontacions de Siurana i de tot el territori que li corresponia. D'acord amb la interpretació tradicional de les dites fonts, el comte Ramon Berenguer IV devia reconèixer el procediment aplicat, i la delimitació, sancionada per manament seu, entrà en vigor per a fomentar la repoblació consegüent a la reconquesta. Ara bé, aquesta explicació, que sembla lògica i concloent, no queda lliure de dubtes ni d'objeccions, que aviat generarien un debat sobre metodologia de les ciències històriques. Quelcom n'insinuarem més avall (cfr. paràgraf 5).

4. NOVES I CONFUSES INFORMACIONS. EL SAGRAMENTAL DE 6 DE MARÇ DE 1173

Malgrat la seva empena inicial, no sembla que la governació de Bertran de Castellet a Siurana durés gaires anys.¹⁴ Potser preferí d'instal·lar-se al senyoriu de Reus, que li havia estat concedit, en el mateix any 1154, per l'església de Tarragona? No seria estrany, car la vida social a la plana i els conreus de les terres del Camp devien tenir un sòlid poder d'atracció. Potser en l'exercici de les seves funcions es trobava sovint amb desavinences que el desassossegaven? La imaginació ens fa pensar en algun dels seus companys en la conquesta de Siurana. I així sembla que fou: justament el 1163 consta que la dominicatura de la vila i territori de Siurana ja estava en poder d'Arvert de Castellvell, qui, en efecte, havia lluitat esforçadament al costat de Bertran de Castellet i ara ocupava el seu lloc. Entre 1163 i 1173, Arvert de Castellvell repoblà a fons les terres de l'antic valiat i, del primer moment ençà, esdevingué l'home de confiança del nou sobirà Alfons el Cast.¹⁵ D'altra banda, tampoc no durà molt el marquesat instituït entorn de la recobrada Siurana (cfr. paràgraf 2). La comarca restava partida per la serra de Prades i Siurana: vers llevant, la demarcació era governada directament pel rei, representat pel *batlle*, i, vers ponent, era un domini dels Castellvell. Desapareixia, doncs, la tot just encetada unitat política d'un marquesat.

Tant aquests canvis, com la pressió de Castellvell, que volia assegurar la integritat del seu domini, podien haver provocat que hom convoqués una altra informació sobre els límits d'una demarcació més tost fluctuant, la qual hauria tingut lloc el 1162 o el 1163. Tenint, però, en compte la feblesa documental que hauria de justificar-la, sembla que és més prudent de donar-la per no feta i no la prendrem en consideració.¹⁶ Nogensmenys, un cert malestar social devia

14. Sobre aquest punt, cfr. Font 1969, p.760; Lázaro 1976, p. 372.

15. Com és sabut, Ramon Berenguer IV morí inesperadament al Piemont el 1162. Li succeí, infant encara, el seu fill, el qual, bé que destinat a dir-se com el seu pare, se l'anomenà Alfons (i ho fou, II d'Aragó i I de Catalunya). Per evitar confusions, l'esmento amb el sobrenom que hom li aplicà: Alfons el Cast. El nou sobirà també havia d'intervenir en l'afer que ens ocupa ací.

16. No se'n coneixen testimonis escrits (ni coetanis ni posteriors). Potser l'únic indici d'una tal acció administrativa seria una vaga al·lusió que s'hi fa en una darrera informació testifical, aquesta sí, documentada i da-

furgar tan insistentment al dessota, que, per fi, Alfons el Cast accedí als precos dels qui li ho demanaven, i hom procedí a una nova informació testifical de l'esmentat domini. Es tracta de l'anomenat sacramental de 6 de març de 1173.¹⁷ D'aquesta segona delimitació de termes tenim almenys dues versions: l'una, en llatí; l'altra, en català. Ambdues tan aparellades, que en realitat es tracta d'un sol text expressat en dues llengües: les fases que constitueixen el procés que s'hi descabdella mantenen un paralelisme constant i exacte (cfr. Apèndix 3).

Tal com he procedit amb el document de 1154 (paràgraf 3), també ací, en lloc de donar compte del contingut del sacramental, en manllevo la descripció al mateix document, que transcriu parcialment a continuació, distingint-hi les vuit fases del procés. Tot gira entorn de la còpia de l'any 1282, que coneixem en trasllat de 1311 (cfr. Apèndix 3). Parteixo de l'única versió catalana coneguda (de l'ADM, ms. G), transcrita per M^a del Pilar Lázaro i que he confrontat, bé que parcialment, a) amb la respectiva fotocòpia (*vid. fi* de la nota 8) i b) amb les tres versions llatines. Bé que, en rigor, aquestes versions llatines resten fora del nostre interès, convé subratllar que totes tres presenten el mateix text, a desgrat d'alguns detalls (errors de còpia, confusions, canvis en els noms de les persones). Les tres còpies s'expliquen per la versió III (1311) (cfr. Apèndix 3). Torno a la versió catalana. Per als criteris de la transcripció, considereu repetit ací el que n'he dit al paràgraf 3. Com abans, prescindeixo del *protocol* i començo directament amb el *text* i acabo amb un tros de l'*escatocol*. Ambdues parts són fragmentades en trossos, encapçalats per breus títols orientadors (*en cursiva* i posats per mi), de manera que, si el lector en fa abstracció, restableix el text del document. Per a d'altres aspectes de la transmissió manuscrita del document, cfr. Apèndix 2. Data de la còpia: 1311.

El contingut del sacramental permet d'ésser presentat en les vuit fases següents.

Açò és trellat pres felment de hunc altre trellat, la tenor del qual és aytal. / Açò és trellat felment traladat pres de original, neguna cosa no ajustada ni disminuïda, lo qual sota aquestes peraulles se conté. Sàvia cosa és comanar a la escriptura lo que d'aquí avant se poria delir per obliuó; d'aquí anant és donchs que:»

a) *Autopresentació i objectius*. —«Jo, Ildelfons, per la gràcia de Déu Rey d'Aragó, comte de Barchi-na e de la Marcha e de la Província, per restauració e per confirmació dells térmens des Castel de Ciurana, aquets sacramental deliberí e féu fer, per ço que dells damunts dits térmens de Ciurana entre les esdevenidós contenció no pogués exir.»

b) *Noms de les persones convocades*.¹⁸ —«Hon, convocats savis barons e molts pròmens, maní en aquells fermament que, ab aquella matexa sciència y certitut a mi cert fesen dells térmens de Ciurana, la qual aquells veents y houints averen de n'Arnau de Castlvel, lo qual féu jurar segons la sua ley los sarahins vells e demostrades les térmens de Ciurana, axí com en lo temps dells

tada l'any 1173 (no el 1172, com algú diu) i de la qual m'ocupo a continuació, al text. Ací voldria raonar per què desestimem la pretesa informació intermèdia. Al sacramental de 1173 hom es feia un cert ressò de la vella delimitació (la de 1154, elaborada per Bertran de Castellet, cfr. paràgraf 3), com si en fos una de nova, ja que es presentava com a feta, no per *Asvert* de Castellvell, sinó «ab *Arnaldo* de Castroveteri». L'error en el nom de qui n'hauria estat responsable féu creure, a tort, que es tractava d'una segona informació testifical. Àdhuc algú arribà a suposar que, com acabo d'insinuar al text, l'imaginari *Arnau* de Castellvell l'havia duta a terme el 1162 o el 1163 (Rodon 1918, p. 345-346). Que en realitat es tractava de la delimitació de 1154 (i no d'aquesta intermèdia, tan problemàtica) sembla provar-ho que els noms d'un parell de sarraïns citats l'any 1173 (en la dita al·lusió a un temps anterior) (*Alabez*, *Avimaran*) coincideixen amb els dels qui ja havien intervingut en l'acte de 1154, o hi retiren molt (*Alabetch de Serós*, *Avimoran*, respectivament). Aquesta és l'opinió de Font 1969, p. 760, n. 8, que m'apar prou acceptable.

17. Aquest sacramental s'atribueix ara a l'any 1172, adés al 1173; dins la incertitud en què ens movem quan parlem d'aquelles èpoques tan llunyanes, la data de 1173 és la correcta, segons el còmput d'anys de l'Encarnació.

18. Notem l'absència de sarraïns, malgrat l'al·lusió als qui havien assistit a l'acte de 1154.

sarahins Ciurana aquells avia e tenia e aver devia. Los noms de aquells barons són aquests, los qualls en presència mia après la mort de n'Arnau de Castelvell, juraren aquela cosa mateixa dells termes de Ciurana que los sarahins avien jurat en presència de n'Arnau de Castelvell: en Pere de Déu, Pere Paleres, Pere Martí Garcia, Jaume de Montornès, Arnau de Vilanova, Johan Seguer, Ramon de Ortoneda, Bernat Casador Steve, Pere de Trens, Montaner, Pere de Soria, Domingo Pons de Belveder, Pere Daporta, Jaume de Petriana, Gilabert Calvet, Pere Guasch, Bernat de Poblet, Arnau de Salfores, Pedrós-Petrus de Capaffons».

c) *Jurament de veracitat*. —Tots aquestss damunt nomenats, ensemps así e acordablement toquats los Sancts quatre Evangelis juraren et axí de paraula a paraula testificat.»

d) *Atribució de Falset al domini de Siurana*. —«[Tots aquestss]... juraren et axí de paraula a paraula testificat, an axí com si per una boqua parlasen, que Falçet és del terme de Ciurana, e los sarahins de Ciurana veneren aquel als hòmens de Garcia <e> ajustaren aquel a llur terme, mas del terme de Ciurana és e fo».

e) *Confins dels termes de Siurana*.¹⁹ —«E és estès lo terme de Ciurana fins al loch, lo qual apelen Abellar Roig als rain e fi de Muntimayor; digueren encara que Pradel és del terme de Ciurana e regires part Coldeyou, fins al loch que apelen Pinàs de la Laberia e pasa per aquells Pinatells de Ramialls e va al Pla de Muntiroig, e asò tot ab lo castel de Scornalbou e ab los seus tèrmens, és e fo dells tèrmens de Ciurana. Lo terme enquera dels damunt dita Ciurana és girat et és tornat als juntes de l'aygua de Ciurana e de Ulldemolins e va fins a la Font de la Figuera e a l'Invalador, e és tornat entrò a la Pedrafita entrò a la Esplugua de Franquolí; e Vimbodí és dels tèrmens de Ciurana e pasa sobre Monblanc e és tornat entrò a la Riba».

f) *Menció històrica de la declaració i del jurament fets pels sarraïns de 1154*. —«Aquests tèrmens damunt dits los sarahins vells de Ciurana los quales après la capció de Ciurana habitaren a Serós, a preguàries de n'Ambert de Castelvell vengueren ab el a Ciurana e aquí, seguons la ley sua, en presència d'aquel Alibert e de molts altres, juraren que dirien veritat dells tèrmens de Ciurana e, axí com damunt són nomenats los tèrmens, axí aquells sarahins aquells termenaren e mostraren. Los noms de aquells sarahins són: Alabez y Insefer y Yntef et Avimaran. E axí com aquets sarahins, los tèrmens de Ciurana ab sagrament mostraren a n'Albert de Castelvell, axí los damunt nominats cristians ab sagrament a mi mostraren e los tèrmens termenaren de dita Ciurana».

g) *Reiteració dels objectius de l'acte*. —«Aquetst enquera sagramental maní ésser fet jo, Iludfons, rey d'Aragó, per ço que per tost temps fos memorial alls esdevenidós et suscesós nostres, perquè los termes de Ciurana estrets ésser no poguesen o enquera a dagnage dells altres castells ésser examplat».

h) *Data*.²⁰ —«Actum est hoch IIº nonas marci anno MCLXXIIº Dominice Incarnationis. [Segueixen les signatures i els testimonis].

A diferència de la delimitació establerta el 1154 (paràgraf 3), que era precisa i detallada, la de 1173, que d'entrada descrivia un domini més reduït, contenia, a més, certes ambigüitats, sense comptar que deixava desguarnida la zona oriental de l'extensió originària. Tot sembla provar que hi havien intervingut els Castelvell, que vetllarien especialment per cohesionar la part que els havia correspost a l'hora de fraccionar el primitiu marquesat.²¹ Amb això conclouem la revisió del període que va de la presa de Siurana per Ramon Berenguer IV el Sant (1153) fins a la reorganització del territori efectuada per Alfons el Cast (1173).

19. Ací, dintre la coincidència general entre la versió llatina i la catalana, aquesta omet, segurament per error, la menció d'un tros d'aquella, de manera que salta de la Font de la Figuera a Perafita. El text llatí del fragment omès diu: «[...vadt usque ad Fontem Ficulnee] et Vibalhader et revertitur usque ad viam que ducit ad Ascho et exit ad gradum de Ucles et vadt usque rivum de Set et usque ad Peram Fixam et usque [ad Speluncham Francholini et Avimbodin]».

20. Atès que es tracta d'una segona còpia, hi figuren la data de l'original (1173) i les de les còpies de 1282 i de 1311, que és la que coneixem i ha forniet el text que acabo de transcriure segons l'edició de Lázaro 1973.

21. Font 1969, p. 760.

5. ENTORN DE LA HISTORICITAT I LA VALIDESA DE LES CÒPIES TARDANES. LES INFORMACIONS TESTIFICALS DE 1154 I 1173²²

Els testimonis documentals adduïts fins ara ens posen un problema capital de la recerca històrica. No debades he anunciat, al subtítol d'aquest article, que hi acolliríem unes reflexions metodològiques, les quals afecten greument la manera de treballar i el resultat de les recerques. Per manca de dades coetànies respecte als fets que estudiem, sovint ens veiem obligats a operar amb còpies tardanes, que se'ns presenten com a trasllats fidels d'uns originals desconeguts. Em demano si professionalment tenim dret a tractar aquelles còpies com si fossin aquests originals. Aleshores, què hem de fer? Obrar com si els documents que no s'han conservat no haguessin existit mai (i no fer cabal de les còpies posteriors) o confiar que els que s'han conservat contenen algunes informacions correctes (i bastir cautelosament hipòtesis acceptables)? *Ecco il problema.*

Intentem d'aplicar als documents de Siurana els dubtes que acabo d'insinuar. Hi ha qui considera que les còpies tardanes foren una invenció de la màquina administrativa per a justificar *a parte post* allò que convenia que fos tingut per història verídica. I la veritat és que dels actes jurídics d'aquesta naturalesa no se sol trobar mai l'escriptura original: totes són versions posteriors, al llindar de les quals, d'altra banda, els notaris fan protestes d'haver copiat literalment el text original, que, en transcriure'l, asseguruen de tenir davant dels ulls.²³ Els qui així ronen no admeten, per exemple, que el comte Ramon Berenguer IV hagués accedit (i, menys encara, encoratjat) que es fessin consultes als àrabs per aclarir els termes de Siurana. Qui havia d'establir-los era ell, que no debades detenia el poder i que, en tot cas, prepararia el terreny perquè un dia algú, convenientment ensinistrat, fingís que havien existit uns documents que el refermaven en el lloc de qui manava i dirimia les qüestions. O sia que, per realisme, semblaria lògic de no deixar-nos seduir per uns textos fantasmals, de l'existència dels quals només tenim proves escrites alguns centenars d'anys més tard.²⁴

22. Les consideracions metodològiques que descabdello en aquest paràgraf i en el següent (núm. 6), de les quals em faig naturalment responsable, m'han estat suggerides i suscitades per les converses que he mantingut amb els amics i col·legues Agustí Altisent, Josep M. Font i Rius, Jaume Riera Sans i Josep M. Sans i Travé. Els n'estic pregonament reconegut.

23. Heus-ne ací algunes mostres, extretes de documents alludits o transcrits en aquest mateix treball. «Hoc est translatum, bene et fideliter factum, sumptum a quodam alio publico et autentico transumpto, fatis et sincero non viciato nec in aliqua sui parte suspecto, sed omnibus vicio et suspicione carente, cuius quidem translati tenor sequitur est talis»: «Hoc est translatum, bene et fideliter factum, sumptum et translatum de verbo ad verbum...» «...a quodam publico translato, non viciato, non cancellato, non abolito nec in aliqua sui parte suspecto, omni vitio carente, cuius quidem publici translati tenor sequitur in hunc modum:» «...qui hoc translatum de verbo ad verbum translatum et cum suo originali comprobatum...» «...qui huius translatum a suo originali manu alterius...» «...vertitur interesse sumptum et cum eodem veridice comprobatum, nihil addito nihilque remoto quin facti substantiam mitet.» (de la carta de població de Siurana, citada al paràgraf 2, n. 10). «Hoc est translatum cuiusdam privilegii sive testimonialis abstracti a libro maiori comitatus montanearum de Pratis...» «...quod fuit de verbo ad verbum per me, ..., notarium et scribam ordinarium tocium comitatus de Pratis...» «...qui insertum translatum cum suo originali veridice comprobatum testificatumque...» (de la delimitació de 1154, comentada a l'Apèndix 2). «Açò és trellat pres felment de hunc altre trellat, la tenor del qual és aytal». «Açò és trellat felment traladat pres de l'original, neguna cosa no ajustada ni disminuïda, lo qual sota aquestes peraules se conté sàvia cosa és comanar a la escriptura...» «...qui hoc translatum sumptum fideliter ab alio translato, et cum eodem legitime comprobatum...» (del sacramental de 1173, comentat a l'Apèndix 3).

24. Nogensmenys, aquesta posició no és gaire convincent, si més no pel que fa a la problemàtica redacció dels textos que un dia l'administració hauria de fer circular amb la pretensió que fossin acceptats com a autèntics. Per exemple: si per als documents de 1154 i de 1173 els notaris ens remetent a versions de 1283 i de 1311,

Continuem la nostra reflexió. Si observem la natural successió de les coses, se'ns fa difícil d'admetre que una situació (política, social, etc.) no sigui la conseqüència o la transformació d'una altra situació (política, social, etc.) anterior.²⁵ *Velis nolis*, la història és una cadena, i ho és baldament ens manquin anelles que, si realment tenim per indispensables, sabem que *han d'haver existit* (ço és: que *existiren*). Davant aquestes mancances, la major part dels historiadors s'agafen on poden (ni que sigui un testimoni escrit molt de temps després del pretesament originari i coetani del fet històric que estudiem). Fins ara la congruència dels fets i el raciocini de qui els interpreta han salvat tota una història que, no sols se sosté, sinó que ha vist confirmades bon nombre de les seves suposicions. Significatives raons ens menen a creure que les versions tardanes no poden ésser *ex nihilo ortae*. Mai no hi ha un buit absolut. Un arqueòleg fa, d'un parell de trossos de terrissa, una àmfora sencera, i la seva reconstrucció s'assembla a allò que devia ésser la peça original, si fa servir certs correctius (com la coneixença del jaciment, els paral·lelismes, les datacions relatives i altres dades culturals), i la cadena queda restablerta. Quan es tracta d'un document, podem interpretar que l'original existí, bé que desaparegué (robat, cremat, ratat, humectat), i la seva reconstrucció pot acostar-nos-hi, si hi apliquem semblantment certs correctius (com la comparatística de continguts i de formes expressives i jurídiques, l'anàlisi interna del text, els resultats subseqüents en el devenir històric, i altres). Les reconstruccions poden fallar en detalls, però en principi funcionen.

Per què funcionen? Això s'explica per diversos motius, i ara ens fixarem en tres que tinc per força decisius. 1) L'actitud crítica. Unes ratlles més amunt he parlat d'observar la natural successió de les coses, que és inherent a l'ésser humà des de temps immemorial. Ara bé, en el decurs del segle XVIII, l'antiga història (ideològica, àulica, apologètica) fou trasbalsada per l'aparició de les després anomenades «ciències auxiliars de la història». Seria una banalitat d'entretenir-nos ara a comentar les aplicacions que se n'han fet en el decurs de tres-cents anys de conreu de la història *científica*. D'aleshores ençà, la successió de les coses és tractada pels historiadors d'una manera *crítica*. Hom treballa amb les dades disponibles, sospesant els arguments en la discussió, a la cerca de la certesa objectiva. I amb amplitud de criteris: tant hi caben els qui accepten com els qui refusen que la delimitació de Siurana fos formulada l'any 1154, o que ho fos passat molt de temps o que ni tan sols fos mai escrita. 2) La transmissió oral i la memòria històrica. Ara no voldria rompre cap llança a favor de les tesis romàntiques sobre l'elaboració dels vells textos èpics. Tanmateix, no hem d'oblidar que no manquen composicions literàries que s'han mantingut i retransmes durant segles per via oral, ni textos populars (com cançons, romanços, pregàries, comptines, parèmies, dites) que no han estat posats per escrit fins a mitjan segle XIX i que són de provada existència multiseccular. Recordem així mateix la prodigiosa memòria amb què la gent del camp i de la muntanya repetien fets i dates o feien operacions de càlcul mental (si més no fins a la difusió de la ràdio i la televisió). En els darrers anys la història oral s'ha convertit en una veritable disciplina científica que poua de la gent gran informacions que, si no, s'haurien simplement esvanit. 3) La tradició historicojurídica.

respectivament (cfr. Apèndix 2 i 3), això implicaria que els sobirans de torn en aquestes dates s'havien de preocupar de fer quedar bé la memòria de llur antecessor Ramon Berenguer IV, ordenant que algú engiponés la delimitació de Siurana de manera que encaixés plausiblement amb la situació creada arran de la seva reconquesta. I la veritat és que els tals sobirans (que, en aquestes ocasions, serien Pere el Gran o Jaume II) altra feina tenien que preocupar-se'n. De més a més, en el nostre cas no deixa d'existir una relació entre la delimitació de 1154 i el sagramental de 1173, de manera que aquella justifica aquest i aquest, aquella. Tots dos textos, inventats segles després?

25. El fet que els termes de Siurana fossin confirmats o revisats una vintena d'anys més tard (1173) vol dir que hom estava segur de l'existència de la delimitació escrita el 1154 i que se'n feia cas en tant que instrument jurídic o administratiu.

Els notaris són una gent que, avui com ahir, enregistren els fets per a la constància dels quals són requerits i que frueixen d'una confiança il·limitada: si, de qualsevol fet, important o trivial, un notari en garanteix la veracitat, podem pujar-hi de peus. Això ja ocorria en segles passats, i també, naturalment, entre els qui estaven al servei de Ramon Berenguer IV el Sant i d'Alfons el Cast. Conscients de llur responsabilitat, els notaris s'hi miraven molt i extremaven l'atenció a l'hora de redactar decisions de l'administració o de traslladar-ne documents anteriors. Proclamaven que en feien les còpies «mot per mot» («de verbo ad verbum») i altres expressions, com les reportades a la nota 23). I si cometien errors, s'afanyaven a corregir-los a la part final de les escriptures atorgades.

Les consideracions precedents semblen fer-nos proclius a admetre, com a fonts utilitzables de veracitat històrica, les còpies tardanes de documents anteriors. No ho negaré, sobretot davant la temença que el rebuig universal de certes fonts inautèntiques no ens retornés a una mena d'història com la que, salvant les distàncies, hom conreà fins al segle XVIII i que avui tots abominem amb raó. Per això suava precisava que la majoria d'historiadors s'agafen, en principi, a qualsevol document o testimoni que se'ls posi a l'abast, disposats a estudiar-ne la viabilitat amb vista a una recerca projectada. Ben mirat, però, l'aprofitament de les dites fonts difícilment podria ésser pres en consideració si no s'hi ajustaven certes precisions, i sempre amb una excepció fonamental (que exposaré i comentaré tot seguit). Examinem-ho. També ara miraré de procedir amb una visió de conjunt tan vàlida en termes generals com aplicada als nostres documents de 1154 i 1173.

Perquè una informació traslladada en data posterior a la que figura com a original pugui ésser tinguda per creïble, hem de tenir la garantia que els canals de còpia de la informació en qüestió han rutllat amb una certa normalitat; que la interpretació dels successos resisteix la comparació des d'altres angles d'observació; que el curs dels fets historiatos té congruència lògica interior, que els esdeveniments ulteriors confirmen la línia de la successió concatenada dels fets que són objecte d'estudi. Per tant, diríeu que seria arriscat de negar la desitjada veracitat històrica a una recerca que recolzi positivament en factors com aquests (o d'altres de semblants o equivalents quant a llur valor probatori), en bloc o en majoria. Passaran una prova d'aquesta naturalesa els documents de 1154 i de 1173 i llurs còpies posteriors? La resposta afirmativa sembla escaient. D'antuvi, hi tenim l'avantatge que es tracta de dos textos correlatius. Pel contingut, tots dos coincideixen en el tema i en l'objectiu. Si en les maneres es complementen i s'apuntalen recíprocament, l'afany que mostren les còpies del document de 1173 per subratllar llur relació amb el (per a nosaltres presumpte) original de 1154 ens autoritza a fer-lo extensiu al que transpiren les còpies del de 1154 respecte al desconegut original que els correspon (s'entén: desconegut per a nosaltres). El conjunt d'ambdós textos s'avé amb l'obra política de Ramon Berenguer IV i amb els aspectes jurídics de la repoblació del moment, que són aplicats arreu, de Tortosa a Lleida. Si no poguéssim fiar-nos de la contribució d'ambdós documents a la història del període al qual es refereixen, en quedarien en blanc molts trossos que avui la justifiquen. Tanmateix, cal no oblidar mai que tota aquesta història recolza en còpies tardanes i que, per tant, el suport documental en què se sustenta és intrínsecament feble i resta sempre subjecte a un possible canvi en la informació retransmesa.

He dit que, per admetre testimoniatges escrits posteriors als originals, és indispensable que en aquells s'acompleixin determinades garanties (com les que he descrit i exemplificat), però que, de més a més, sempre s'havia de salvar una excepció fonamental, que fins ara no he precisat. Quina és, doncs, la tal excepció? Resposta fàcil: és la llengua vulgar. Sempre que l'estudi d'un document es faci per esbrinar característiques o propietats del romanç habitual de l'època en qüestió és absolutament indispensable d'operar amb textos originals. Els trasllats posteriors podran servir-nos per a assabentar-nos, amb bastant de seguretat, sobre situacions

politicossocials, esdeveniments ocorreguts, continguts temàtics, etc., però no per a datar fenòmens fonètics, gramaticals ni lèxics de la llengua (tasca només factible tenint a les mans el text original). Anant al fons, diríem que una còpia tardana ens pot arribar a informar sobre l'ús de la llengua en un passat més o menys remot (sociolingüística), però l'estudi dels trets propis de la llengua (lingüística) sempre queda reservat al document original. Malgrat la més bona voluntat de qui copia un document, malgrat estar convençut de fer-ho amb la fidelitat que ell mateix proclama, és inevitable que se li escapin trets dels seus *actuals* coneixement i ús de la llengua pròpia i que així alteri els *passats* coneixement i ús de qui n'havia escrit l'original. Hi insistiré al paràgraf 6, justament quan tractarem de l'ús del romanç en les sessions recollides a la delimitació de 1154 i al sacramental de 1173.

El lector potser té la impressió que, fins ací, he volgut mantenir-me al marge d'unes consideracions sobre la recerca històrica, com si em limités a fer-hi d'espectador, quan en realitat es tracta d'un tema que m'afecta personalment, perquè no he deixat mai de prendre-hi part ni partit. En realitat, no tinc cap inconvenient a exposar la meua opinió. Com sol esdevenir-se en les opcions humanes, la meua actitud sobre la qüestió que ara debatem té dos caires, els quals no es contradiuen, sinó que es complementen. M'explico.

Els lingüistes i filòlegs que ens introduïrem en la romanística tot just iniciat el segon terç del segle xx fórem marcats per un doble heretatge: a) per un costat, el sa positivisme provinent dels neogramàtics alemanys (que havien monopolitzat els estudis d'aquest camp en el darrer terç del segle XIX); b) per l'altre, les suggestives dialectologia i geografia lingüística, i la també suggestiva onomàstica, que, en l'immediat tombant de segle, representaren un no menys sa contrapès enfront del rigor de les «lleis fonètiques» d'aquells. Per aquesta doble filiació metodològica, si em sento obligat a exigir *une pièce écrite* per a establir l'evolució dels fenòmens del llenguatge i la seva cronologia respectiva, no em considero irresponsable quan valoro certs fets dialectals o certes mostres toponímiques com a testimonis fòssils d'estats lingüístics anteriors, àdhuc remots (que sovint compleixen la funció de la «peça documentada» que la filologia no ha pogut aportar). No és rar que les mateixes solucions dialectals modernes impliquin fases que no per no documentades per escrit hem de tenir per inexistentes en l'antigor. Així, crec que puc afirmar, sense temor d'equivocar-me, que al segle x el romanç ja existia com a sistema estructurat i suficient, que la gent se'n valia per intercomunicar-se i que es transmetia de pares a fills, malgrat que ningú encara no l'escriu ni ens n'hagi pervingut cap rastre escrit. Si no, en quina llengua parlarien?

6. GRAU DE CREDIBILITAT DE L'ÚS DEL ROMANÇ EN LES VERSIONS ORIGINALS

El punt clau de la conferència de Sebastià Mariner era la seva convicció que l'*acta* de la delimitació dels termes de Siurana de 1154 (i també la seva seqüela de 1173) havien estat redactades en català, cosa que el duia a col·locar ambdós documents en un dels primers llocs, si no el primer absolut, dins la prelació cronològica de textos congruents i sencers escrits en romanç. I això s'esdevenia justament a la Catalunya Nova! No n'hi havia per a parlar d'una «data històrica», com ho proclamaven els editors de la conferència (cfr. paràgraf 1)? Què més voldríem que llançar, també nosaltres, amb Mariner les campanes al vol, tot congratulant-nos d'aital troballa! A desgrat de tot, hem d'ésser extremament prudents abans de pronunciar-nos sobre una possibilitat tan transcendental. D'antuvi, s'imposa una distinció bàsica: una cosa és

el descabdellament oral d'una sessió i una altra cosa, la formulació escrita que en confirma els acords. Analitzem-ho per parts.

1) El descabdellament oral. Pel que fa a la llengua en què els termes de Siurana foren *a)* presentats pels alarbs convocats a la reunió i *b)* assumits pels comissionats i altres assistents, no tinc el menor dubte que Sebastià Mariner tenia raó: la reunió transcorregué en català. Els seus arguments eren que «la llengua de cultura dels cristians era el llatí, mentre que la dels alarbs era l'àrab (de llatí no en sabien)» i que «els habitants de Siurana, tinguessin la religió que tinguessin, sabien català, la llengua en què es duia a terme llur vida social i que els permetia d'entendre's entre ells» (cfr. el final de l'Apèndix 1). Tanmateix, jo voldria remarcar que aquest argument «prova massa» (com deien els escolàstics), puix que és aplicable a tots els actes (jurídics, polítics, socials, religiosos, etc.) que tenien lloc entre gent que només s'expressava en romanç català, l'única llengua de relació oral que existia, l'única que entenien, l'única que feien servir. Només cal veure com escrivien de malament el llatí els qui (com els notaris) teòricament coneixien la llengua sàvia per raons professionals.²⁶ La feina que haurien tingut, si s'haguessin vist constrets a fer un discurs (o una conversa banal i tot) en la llengua, no ja de Ciceró, sinó dels gramàtics de l'edat de plata de les lletres llatines!²⁷ I bé, si la llengua vulgar ja era universal en trobades de qualsevol mena de la gent del país, no seria raó de més que ho fos en un grup on hi havia alarbs (els quals, ultra ignorar el llatí, no podien percebre ni els més petits signes d'una cultura que s'arrepnjava en el món clàssic i en el món eclesiàstic, i que acusava l'empremta de certes expressions llatines)? En pocs mots: Mariner introduí, en el tractament del tema, un element nou: a la *relativa* incompatibilitat entre llatí i romanç (pròpia dels catalanòfons de mitjan segle XII),²⁸ ell hi afegí l'*absoluta* incompatibilitat en què es trobaven els alarbs (per raons culturals); aleshores, si els cristians ja se sentien estranys a l'ús del llatí (malgrat certs lligams culturals, àdhuc lingüístics), *a fortiori* els moros en restaven més distanciats encara (per l'absència de tot lligam entre ambdues cultures). Penso que tothom ho acceptarà: les reunions de 1154 i de 1173 es feren en romanç català com a llengua d'un sol grup humà.

2) La formulació escrita. Molt diferentment hem de plantejar la possibilitat que els documents de 1154 i de 1173 fossin redactats en català. D'acord amb allò que diem al paràgraf 5, atès que no disposem dels textos originals d'ambdós documents, de cap manera ni sota cap pretext no podem afirmar que els redactors els escrivissin materialment en català. De prova només n'hi hauria una: el document original. I aquesta prova no existeix.²⁹ Per tant, no ens

26. M'he ocupat d'aquest punt a Badia 1986.

27. Espero que em serà permès d'explicar una anècdota que il·lustra, en certa manera, la situació sociolingüística a què em refereixo. El novembre de 1965 vaig assistir a un Conventus (o Congrés), celebrat a Roma, que tenia per missió d'estudiar l'ús de les llengües modernes en la nova litúrgia, en aplicació de la Constitució sobre Litúrgia del Concili Vaticà II. (En aquella època, jo formava part, juntament amb Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner, de la Comissió Interdiocesana de Textos Litúrgics de la llengua catalana. Tanmateix, al Congrés només hi era jo, acompanyat, això sí, d'una munió de clergues). Al Congrés era patent l'interès dels organitzadors a recórrer al llatí com a llengua de treball (sens dubte per no fer concessions a algunes llengües, en detriment de les restants). Però aquesta intenció provocava situacions jocosos. Recordo, per exemple, que després d'una ponència exposada en un llatí impecable, un prestigiós liturgista francès proposà que els assistents ens distribuíssim en tres grups dins la mateixa sala, per a discutir el tema. Assenyala els indrets laterals (mitjançant els mots *dextera* i *sinistra*, que tothom entengué), però no sabia com indicar on treballaria el tercer grup. Després d'una certa vacil·lació, digué que aquest es reuniria *in fundo* (ell pensava: «au fond de la salle»). Tots riguérem (com també ell), però tots ho entenguérem, sobretot gràcies al gest amb què acompanyà la seva indicació.

28. Cfr. Badia 1986, p. 14-17.

29. No podríem treure conclusions (lingüístiques) sobre la llengua catalana del segle XII a través de versions de segles posteriors (XIV, XV o XVI). Afegim que, *a sensu contrario*, aquestes versions (les de ca. 1500 i de 1525 per a la delimitació de 1154 ni la de 1311 per al sacramental de 1173) tampoc no valdrien per a conèixer

consta que la llengua catalana fos escrita a la Catalunya Nova l'any 1154 ni l'any 1173. Penseu que els termes en què m'expresso retraten ben clarament la meua posició sobre la qüestió. Nogensmenys, que no ens consti que el català fos escrit amb motiu dels actes administratius de 1154 i 1173 no ens impedeix de conjecturar. En efecte, si la sort dels documents originals d'antany no hagués estat de desaparèixer, avui potser podríem exhibir un capítol de la protohistòria de la llengua catalana que a hores d'ara ningú no pot redactar. I bé, si creiem que existiren, en quina llengua devien ésser posats per escrit, aquells originals? Torno a dir que ara no podem argüir amb proves (font d'evidència), però sí que podem fer-ho amb indicis (font de possibilitat), amb la condició que aquests es basin en fets comprovats o en apreciacions raonables. Adquiré quatre indicis sobre la versemblança d'una redacció catalana dels dos documents (el primer, filològic; els tres restants, sociolingüístics) i els presentaré en ordre creixent de força probatòria. Són els següents. 1) Ultra les sabudes protestes de fidelitat en el trasllat d'una còpia anterior (com les esmentades a la n. 23), al protocol del trasllat que hom féu el 1525 d'una còpia (datada, al seu torn, el 1283) del document de 1154, apareix una frase que sembla força eloqüent: «et in folea vigesima prima est instrumentum tenoris sequentis *verbis vulgaribus* talis subscriptionis: *Testimonial fet dels emprius o térmens de Siurana vesas se-nyal* [i segueix el trasllat de la còpia de l'any 1283, formulada en català]», la qual frase podria al·ludir a la versió catalana (o *en vulgar*) del text referit³⁰ (cfr. Apèndix 2). 2) Atès que ambdós documents giren entorn d'un gran nombre de noms de lloc (forçosament entesos i pronunciats en català per tots els testimonis assistents, moros i cristians), potser es feia difícil d'observar l'obligada «alternança de llengües» entre llatí (llengua vehicular de l'acte) i romanç (llengua del seu contingut temàtic). Així, a l'hora d'escriure els abundosos elements romànics (els topònims), aquests podien arribar a imposar *de facto* el català com a única llengua de redacció del document, en contra del *ductus* del text (que per tradició i inèrcia només era escrit en llatí). 3) El fons documental del comtat de Prades (custodiat a l'arxiu ducal de Medinaceli) aplega, en la seva part antiga,³¹ seixanta-sis documents, els originals dels quals van de 1153 a 1342. I bé, resulta que *tots* aquests documents foren redactats en llatí, llevat de *dos*, que són justament la delimitació de 1154 i el sagramental de 1173. Serà casualitat? Costa de creure-ho, sobretot si tenim en compte que són les dues úniques avinenteses en les quals intervenen testimonis alarbs. No sembla desenraonat, doncs, de posar en relació la llengua dels documents originals amb la competència lingüística d'una part, d'altra banda essencial, del grup humà que hi estampava la signatura. 4) Els qui signaven el document juraven de dir-hi la veritat. Aquest jurament devia fer-los reflexionar: tant els qui havien acudit a la citació amb fins honestos, com els malintencionats que servien als interessos d'altri, tots havien d'estar ben informats del contingut del text que autoritzaven amb llur firma. Ningú no havia de poder retreure'ls mai que haguessin signat allò que no entenien. Els alarbs no sabien llatí, però, en canvi, sempre s'havien entès parlant amb la gent de la *frontera* (com deien els àrabs) quan hi havien conviscut en el valiat de Siurana. És obvi que els era més còmode d'entendre un text

la llengua dels segles xvi i xiv, respectivament, perquè s'hi arrossegarien arcaïsmes i altres anomalies que ens confondrien. Pel que fa al possible ús escrit de la llengua vulgar en documents jurídics o administratius, els historiadors no solen ésser tan hermètics com els filòlegs. Aquells confien en la rectitud professional dels notaris (i escodrinien els més petits detalls dels escatocols), aquests desconfien de l'autenticitat de la «llengua traslladada» (que pot acusar trets lingüístics del notari més ben intencionat).

30. Cal reconèixer, emperò, que l'al·lusió no és prou explícita, pel que fa al text original del document, car podria referir-se només a la còpia intermèdia de 1283 o al text «de tal subscripció» (*talis subscriptionis*), és a dir, el tros que comença amb els mots *Testimonial fet*, etc. i no a tot el *text* pròpiament dit de 1154.

31. Els documents reunits per María del Pilar Lázaro comencen amb la carta de població de Siurana (1153) i acaben en el moment que el comtat de Prades passa al comte d'Empúries (1342) (Lázaro 1973, p. 17-18).

en romanç que en llatí. Els indicis tercer i quart foren proposats per Sebastià Mariner³² i ja he indicat que els dos darrers tenen més valor probatori que els dos primers.

Si els quatre indicis exposats desemboquessin en la catalanitat dels documents originals de 1154 i 1173, se'n seguiria una constatació cabdal: ja a mitjan segle XII, la llengua catalana hauria estat capaç d'oficialitat, en ús formal (i, si formal, també escrit), *a)* perquè els qui representaven i exercien el poder l'acollien amb el rang administratiu més elevat, i *b)* perquè així la llengua s'acreditava amb prou consistència per a l'acompliment de totes les seves funcions.³³ Però no: com hem dit, aquesta situació imaginada només seria real si els originals de 1154 i 1173 tinguessin avui una existència palpable. Ací fallà allò que en teoria ja era possible des que la llengua posseïa una estructura congruent i un ús corrent i natural (o sia, des del segle X, com ho he aventurat a la fi del paràgraf 6). Com al segle X, també al segle XII encara mancava fer (o tot just se'n feien els primers tempteigs) el gran salt del llenguatge oral a la llengua escrita, l'oral encara sospirava inconscientment pel cop de gràcia amb què havia de ferir-lo un estilet mullat de tinta, expectant, doncs, que algú s'atrevis a posar per escrit allò que tenia formulació oral. En català, i en les altres llengües romàniques, tot estava pendent d'un desitjat esforç sociolingüístic que, de moment, només s'intuïa. En teoria era possible, però també calia esperar que la fruita encara no madura caigués de l'arbre.³⁴ Per tant, com que no en tenim proves fefaents, no podem afirmar que la llengua catalana fos escrita a la Catalunya Nova en els anys 1154 i 1173.

De tot el que he adduït i comentat en els paràgrafs 5 i 6, en trec una triple conclusió (històrica, historicolingüística i sociolingüística), que sens dubte el lector ja endevina. 1) No perquè no s'hagi conservat un document que les fonts historiogràfiques ressenyaven com a propi d'una època hem de negar la seva real existència pretèrita. 2) És un abús de metodologia d'afirmar que, a desgrat del que es desprengui de còpies tardanes, la llengua catalana fos posada per escrit en els anys 1154 i 1173, amb motiu de la delimitació dels termes de Siurana: no podem parlar d'allò que no coneixem, ni d'allò que no ha estat verificat. 3) Nogensmenys, existeixen raons per a creure que els documents originals de 1154 i 1173 (no conservats) foren redactats en romanç català (com ho proposà Sebastià Mariner l'any 1975), per més que els indicis que ho suggereixen no passin de mers indicadors de possibilitat. En aquest cas, les còpies tardanes ho confirmarien, però de cap manera no podrien retratar la llengua efectiva de mitjan segle XII.

7. L'ONOMÀSTICA

He posat fi al paràgraf anterior (núm. 6) amb tres conclusions taxatives, amb les quals semblava donar entenent que considero acabat el present treball. I així és: ja hi he dit, en essència, tot el que havia de dir-hi. Nogensmenys, comprenc que no deixa de sorprendre el lector que, baldament els documents en què m'he basat versin sobre toponímia i els personatges que hi apareixen mostrin una antroponímia significativa, ara jo despatxi la feina sense haver-me ocupat

32. Mariner 1975 (ací, fi de l'Apèndix 1).

33. Mariner 1975 (ací, cap a la fi de l'Apèndix 1).

34. La història es repeteix. Fins a un cert punt, avui verifiquem a cada moment l'estat d'expectació en què viuen molts castellanopalants d'origen després d'haver-se preparat a consciència en la disciplina anomenada «català 2ª llengua». Sovint se'ls fa molt difícil de passar al «català 1ª llengua» (o llengua catalana *tout court*). Els falta l'esforç que els nostres avantpassats esperaren que fes algú entre el segle X i el tombant dels segles XII-XIII. Temença, vergonya, tímidesa, dubtes, por del ridícul, són tants d'altres frens poderosos que els alenteixen un procés que teòricament hauria d'ésser viscut a un ritme molt més viu.

mínimament d'aquest bé de Déu de noms propis, que tan importants s'entreveuen. Aclarim-ho. Ja al bell començ d'aquest article he dit, i així ho he anat repetint, que ací es tractava de discernir si era cert o erroni (o possible o probable) que la llengua catalana hagués estat posada per escrit en un text entenedor i consistent en els anys 1154 i 1173. És a dir: si els qui n'eren protagonistes escrivien en llatí o en català. Que els textos fossin de contingut onomàstic (com haurien pogut ésser jurídics, filosòfics o mèdics), era un fet que passava a tenir un relleu secundari. L'examen del tema s'ha allargat fins a excedir els termes establerts. Insisteixo: el treball s'acaba ací.

D'altra banda, la toponímia de l'antic valiat de Siurana és un tema recurrent en la bibliografia onomàstica catalana. Abundosos especialistes s'hi han dedicat. No diré pas que no s'hi puguin afegir noves consideracions, ara concretament sobre els documents de 1154 i 1173, tant en la identificació com en la localització dels noms de lloc. I molt em plauria d'afegir-me al nombre dels qui hi han treballat fins ara. Pel que fa a l'antroponímia, diré que encara ens atrau amb més força, perquè ha estat menys conreada i perquè ací dóna peu a parlar de noms autòctons i de noms forans (en àrab i en hebreu), els quals, si més no en part, apareixen duplicats o reiterats (el 1154 i el 1173). Afegim-hi els noms de personatges (notaris, servidors dels comtes, assistents, testimonis, escrivans) que, atesa la rica difusió de còpies d'ambdós documents, ja forneixen un veritable corpus, petit però ric, que també clama onomatòlegs que se n'ocupin un dia. Tampoc no em desagradaria de col·laborar-hi. Ara bé, amb aquestes al·lusions personals, no voldria desanimar ningú a incorporar-s'hi, car una cosa són els somnis i una altra, la realitat. I, dins meu, els projectes depassen, amb escreix, les possibilitats.

De moment m'he alliberat d'un vell compromís que jo havia contret amb Sebastià Mariner. Estic satisfet d'haver-m'hi pogut consagrar darrerament i només em reca de pensar que ell ja no podrà reprendre el diàleg amb mi. Ben mirat, però, estic segur que l'amic desaparegut m'hauria agraït totes les remarques que he fet a la seva proposta, tant quan hi assenteixo com quan en dissenteixo.

ABREVIATURES EMPRADES EN AQUEST ARTICLE

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó. Barcelona.
ADM	Archivo Ducal de Medinaceli. Sevilla (avui a Toledo).
AHC	Arxiu Històric Comarcal. Reus
AMP	[Arxiu del Monestir de Poblet]. Poblet.
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya. Sant Cugat del Vallès.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA I DE REFERÈNCIA

- Altisent 1974 ALTISENT, Agustí: *Història de Poblet*, Abadia de Poblet 1974, 706 p.
 Amigó 1995 AMIGÓ I ANGLÈS, Ramon: *Siurana de Prades*, Barcelona 1995, IEC, 352 p.
 Badia 1986 BADIA I MARGARIT, Antoni M.: «Comunicació verbal entre romanç i llatí a l'època dels orígens de la llengua», dins *Festa Acadèmica en homenatge als doctors Badia i Margarit, Bastardas, Carratalà i Moreu-Rey*, Barcelona 1986, Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, p. 11-19.

- Bastardas 1977 BASTARDAS, Joan: «El català pre-literari», dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Basilea, 22-27 de març de 1976*, publ. a cura de Germà Colón, PAM 1977, p. 37-64.
- Bastardas 1995 BASTARDAS, Joan: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona 1995, 345 p.
- Bofarull 1851 DE BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero: *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia, custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón*, tomo VIII, Barcelona 1851.
- CartPoblet 1938 *Cartulari de Poblet*. Edició del manuscrit de Tarragona [Transcripció per Joan Pons i Marquès], Barcelona 1938, IEC, 268 p.
- Ciurana 1993 CIURANA I SANS, Jaume: *Aportació a la història [de] Ciurana. Als 40 anys del VIIIè centenari de la Reconquesta (8 de maig de 1993)*. Reus 1993, 218 p.
- Font 1964 Josep M. Font i Rius: «Les cartes de poblament de Ramon Berenguer IV», dins *Curso «Ramon Berenguer IV», en el VIII centenario de su muerte*, Barcelona 1964, Centro Comarcal Leridano, p. 47-50.
- Font 1969 FONT RIUS, José M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I. Textos, Introducción, Diplomático, Presentación monográfico-local e Índices. Madrid-Barcelona 1969. CSIC, Instituto Jerónimo Zurita / Escuela de Estudios Medievales.
- Font 1983 FONT RIUS, José M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II. Estudio. Apéndice al vol. I. Madrid-Barcelona 1983. CSIC, Instituto de Geografía, Etnología e Historia.
- Fort 1975 FORT I COGUL, Eufemià: *Notícia de Siurana de Prades*, Santes Creus 1975, 145 p.
- Lázaro 1973 LÁZARO DE LA ESCOSURA, María del Pilar: *Documentación del condado de Prades en el Archivo Ducal de Medinaceli de Sevilla*. Tesis de licenciatura que presenta..., bajo la dirección del Dr. NÚÑEZ CONTRERAS, D. Luis. Universidad de Sevilla. Facultad de Filosofía y Letras, 1973, 612 p. Text dactilogràfic, inèdit. Universitat de Sevilla.
- Lázaro 1976 LÁZARO DE LA ESCOSURA, Pilar: «El condado de Prades: contribución al estudio de sus documentos», dins *Historia Instituciones Documentos*, vol. 3, Sevilla 1976. Publicaciones de la Universidad de Sevilla, p. 347-396.
- LibFeudMaior 1945 *Liber Feudorum Maior*. Cartulario real que se conserva en el ACA. Reconstitución y edición por Francisco Miquel Rosell, Barcelona 1945, CSIC I, 535 p.; II, 605 p.
- Mariner 1975 MARINER I BIGORRA, Sebastià: «Documentació primerenca del català oficial a les serres de Prades i al Priorat», *La Voz de la Costa Dorada*, Reus, «[Número] Extra de la Flama [de la Llengua Catalana]», 6 de març de 1975, p. 7-13.
- Martínez Ferrando 1961 MARTÍNEZ FERRANDO, J. Ernest: «Baixa Edat Mitjana», dins *Història dels catalans*, dirigida per Ferran Soldevila, vol. II. Barcelona 1961, p. 993-1092.
- Moran 1989 MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep: «L'aparició del català a l'escriptura», dins *ELLC*, XIX, 1989 («Miscel·lània Joan Bastardas, 2»), p. 103-141. Reproduït als *Treballs de lingüística històrica catalana* del mateix autor, Abadía de Montserrat 1994, 197 p. (cap. 4, p. 55-93).
- Moran / Rabella 2001 MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep / Joan Anton Rabella i Ribas: *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona 2001, 132 p.
- Morera 1897 MORERA Y LLAURADÓ, Emilio: *Tarragona cristiana, Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, vol. I, Tarragona 1897.
- Rodon 1918 A. RODON, Fancisco de: «El territorio de 'Scala Dei' antes del señorío de los Cartujos», dins *Estudio, Revista mensual de Ciencia, Artes y Literatura*, Barcelona, XXII, 1918, p.12-33, 177-190, 341-356.

- Rovira 1926 ROVIRA I VIRGILI Antoni: *Història nacional de Catalunya*, vol. IV, Barcelona 1926, Edicions Pàtria.
- Russell-Gebbett 1965 RUSSELL-GEBBETT, Paul: *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, edited with introduction, notes and vocabulary. Oxford 1965, The Dolphin Book, 319 p.
- Salrach 1981 SALRACH, Josep M.: *Història dels Països Catalans*, coordinada per Albert Balcells, vol. 1: «Dels orígens a 1714», Barcelona 1981, 719 p.
- Sánchez Casabón 1995 SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel: *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza [1995], «Fuentes históricas aragonesas», 23. Institución Fernando el Católico, CSIC.
- Soldevila 1962 SOLDEVILA Ferran: *Història de Catalunya*, vol. I. Barcelona 1962 (1a ed. 1934), 490 p.
- Toda 1925 TODA, Eduard: «Escornalbou. Romans i alarbs», dins: *Butlletí Arqueològic*, Publicació de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, època tercera, nº 27, 1925, p. 101-104.
- Toda 1926 TODA I GÜELL, Eduard: *Història de Escornalbou*, Tarragona 1926, Reial Societat Arqueològica. Reproduït a les Edicions del Centre de Lectura, Reus 1984.
- Torné 1995 TORNÉ CUBELLS, Josep: «Inventario-Catálogo de manuscritos del monasterio de Poblet», dins: *Memoria Ecclesiae VII: Órdenes monásticas y archivos de la Iglesia (II), Santoral hispano-mozárabe en España*. Forma part de les *Actas del IX Congreso de la Asociación [de Archiveros de la Iglesia en España]*, celebrado en Oviedo-Valdediós (1993). Editor: Agustín Hevia Ballina. Oviedo 1995, p.133-185.

APÈNDIX 1

*Documentació primerenca del català oficial a les serres de Prades i al Priorat*³⁵
 Conferència feta per Sebastià Mariner (28 de gener de 1975)

Presentació, per Joan Domènech Miró. A Sevilla hi ha la prova documental que l'any 1154 es va escriure en català. Els actuals ducs de Medinaceli tenen, al seu arxiu, dos documents que així ho demostren i que fan referència al termes de Siurana. Per què es van escriure en català, quan la llengua que s'emprava a les notaries i en tots els escrits de l'època era la llatina? De resposta, només n'hi ha una, i és ben lògica: entre les persones que van signar el document hi havia alarbs, que no entenien el llatí, i sí la llengua que parlava el poble.

Però millor que a nosaltres, profans en la matèria, llegiu, si us plau, uns fragments de la magistral conferència que va pronunciar el doctor en lletres i catedràtic de filologia llatina a la Universitat de Madrid Sebastià Mariner i Bigorra, fill de Vilaplana, dins el cicle organitzat per la Secció Excursionista del Centre de Lectura, amb motiu dels actes de la VI Renovació de la Flama de la Llengua Catalana, sota el títol *Documentació primerenca del català oficial a les serres de Prades i al Priorat*.

Conferència. Fa uns minuts el Dr. Domènech deia que existeix una documentació, que no ha estat publicada mai i que avui tenim entre mans per raó d'una cadena de casualitats. Una

35. Ja he dit abans (paràgraf 1) que el text de la conferència que jo havia rebut de Sebastià Mariner en una fotocòpia era molt deficient pel que fa al llenguatge. Atès que des d'ací tindrà una difusió més general, m'he proposat d'introduir-hi les correccions oportunes per fer-ne un text més correcte, sense alterar-ne mai el contingut. Tal com queda, crec que el missatge és el mateix, però que hi ha guanyat en fer-se més entenedor.

cadena que comença, en part, pel que es refereix a mi mateix. Per què havia d'anar jo a Sevilla al temps que allí es va trobar la documentació de la casa comtal de Prades? Primera anella de la cadena: allí hi havia molts documents en llatí, però els professionals de llatí a Espanya som una bona colla. També n'hi havia en català antic, arcaic; aleshores ja som uns quants menys, ben bé una mitja dotzena. Ara bé, si, de més a més, es tractava d'una documentació referent a la nostra muntanya, aleshores sí que la decisió ja estava presa: em tocava a mi. I jo no hi tenia cap mèrit.

L'altra anella de les casualitats ve per la mateixa matèria. Qui ho havia de dir! A Sevilla, a la casa ducal de Medinaceli, estaven retrobant una mina de documentació de valor inestimable, quasi fabulós: la història de les nostres terres. Sota el mestratge del vicerector de la Universitat, Dr. Luis Núñez, Isabel Simó havia estudiat la documentació del comtat d'Empúries; Manuel Rovira s'havia immergit en els documents del Pallars Sobirà; María del Pilar Lázaro es va dedicar al comtat de Prades i Manuel Romero, a la baronia d'Entença: tot el que té a veure amb els seus dominis a Catalunya és pràcticament una bona part del Priorat, bé que sota el domini feudal dels mateixos comtes de Prades. Com havia anat a parar tot això a Sevilla, a l'arxiu de Medinaceli? Una sèrie d'enllaços de famílies comtals, una història que Pilar Lázaro ens explica a la pàgina 13 del seu treball, havia fet que un primer Ramon Berenguer, nét-besnet dels comtes, i ell mateix, comte de Prades, un dia bescanviés el seu comtat amb un d'Empúries. Després, havent-se tornat a unir Empúries i Prades, es va produir un nou enllaç amb els de Cardona i un matrimoni de Joana de Cardona i de Prades va portar els drets successoris a la casa ducal de Medinaceli. La Duquesa actual és la vint-i-cinquena comtessa de Prades.

Seixanta-sis documents de Prades (del comtat), quaranta-quatre de la baronia d'Entença. De tots ells, només n'hi ha dos que estiguin en català. D'aquests dos us parlaré. Segons aquest equip d'investigadors andalusos, els documents són inèdits. El problema que ens ocuparà aquest vespre és per què, enmig de tanta documentació llatina, hi ha dos documents en català i per què són tan antics: l'un, de 1154; l'altre, de 1173. Que siguin inèdits no vol dir que hagin romàs sempre desconeguts. El fet que estiguin en català tampoc no és indicatiu que en un cert temps la gent hagués anat aprenent millor el llatí, hagués abandonat la llengua vulgar i s'hagués posat a escriure altra vegada en llatí, sigui a la notaria de Prades, sigui a Montblanc, sigui àdhuc a Barcelona. No és això. El document que encapçala la col·lecció de Prades, que dona el mateix Ramon Berenguer IV després de la reconquesta, és un document en llatí, i aquest sí que ja havia estat publicat, precisament pel nostre amic el Dr. Font i Rius. Es tracta d'un document fonamental, en el qual el comte fa el repartiment de les terres que ha conquerit al comtat de Prades, però és en llatí. Després vénen aquests altres dos, en català. No eren pas desconeguts.

Si us hi fixeu bé, les notícies d'aquest tros de la nostra història són conegudes, sobretot per les narracions de Pere Cunit, el qual el 1531 publicava per primera vegada informacions sobre les conquestes dels reis d'Aragó, per més que sembla que Cunit no coneixia la col·lecció documental de què parlo. Qui la conegué i se'n pogué aprofitar fou, ja molt més a prop de nosaltres, Antoni Rovira i Virgili, autor de la *Història nacional de Catalunya*. També n'insereix algunes dades Ferran Soldevila, dins la seva *Història de Catalunya*. S'hi esmenten les relacions que hom pogué establir entre les diferents etapes d'aquella darrera època de la reconquesta de la Catalunya Nova. Segons que sembla, el mateix sant Oleguer, nomenat arquebisbe de Tarragona, no s'hi podia acostar gaire. Tarragona ja no era dels alarbs, però els moros de Siurana hi feien la vida impossible. Mitjançant incursions, no permetien que hi fos organitzada la vida social per part dels catalans reconqueridors. Llavors l'arquebisbe, prèvia l'autorització del comte, es procurà uns mercenaris i, amb la seva gent, avesada a la guerra, féu efectiva la doble operació d'ocupar Tarragona i, al mateix temps, de foragitar de Siurana els moros

des del punt de vista guerrer. Dic des del punt de vista guerrer, perquè una bona part de la població sarraïna fou autoritzada per Ramon Berenguer a romandre dintre les terres del comtat. Només quan després es feren poc obedients, arribà, al cap d'una setantena d'anys, l'ordre que se n'anessin tots. I se n'anaren. La major part es dirigiren cap a València. Abans, els qui no havien volgut sotmetre's havien reulat cap a Lleida i alguns havien ocupat Seròs. Per això un dia Seròs seria cedit pel comte als barons d'Entença. Per què Arnau de Castellet, que és un dels prohoms de l'ocupació del comtat de Prades, és probablement l'origen de la branca masculina, almenys, de la casa d'Entença, que havia de donar tants d'altres prohoms a la història de Catalunya, durant el regnat de Jaume I i successors?

En aquest sentit, doncs, es tracta d'una documentació de l'existència de la qual se'n tenia certament coneixença, però que fins ara ha estat força poc aprofitada. La duquessa actual és una senyora culta i, pel que es veu, de criteri obert. Les seves aspiracions són que tot hom es pugui aprofitar de les riqueses que té el seu arxiu. Una de les seves primeres mesures ha estat que en tingués cura un autèntic professional, el senyor González Moreno, que és col·lega nostre a la facultat de Filosofia i Lletres, i aleshores ell l'ha obert francament als seus col·legues i amics (ja he esmentat abans una sèrie de noms) que s'hi han dedicat. Heus ací, doncs, la matèria tal com la tenim ara, en estat no naixent del tot, però sí acabada de néixer o bé de reviscolar-se.

Naturalment, d'aquests documents, els dos que estan en català constituïran probablement un problema molt agut, pel que fa a llur autenticitat. Es tracta de límits, de termes, de fronteres, i això ja se sap de tota la vida que sempre ha estat la poma de la discòrdia entre els diferents dominadors de les zones reconquerides. «Que si a mi em toca d'arribar fins aquí»; «que si tu només pots arribar fins allà». I, és clar, la temptació és molt forta. Arriba un moment que hom redacta un document i s'hi precisa «que des de temps immemorial, i potser amb el testimoni d'aquest, de l'altre i del de més enllà, el límit passava per aquest lloc i per aquest altre.», i ja hem acabat. Podem ben creure, doncs, que els nostres col·legues d'història s'hi barallaran bastant, en aquesta qüestió. En canvi, no es barallaran pas quan el comte es ven, per exemple, l'Aleixar i Vilaplana (aquesta, sufragània d'aquella), a un comerciant de Barcelona, en un moment que ell es trobava molt escurat de diners. Després el mateix comte fa un bon casament, la seva esposa ve amb moltes joies i aleshores fa la recompra de l'Aleixar i Vilaplana. (I nosaltres, quietets, al darrere, anant seguint la sort). D'això no en dubtarà ningú, perquè ningú no tindrà interès a falsificar un document d'aquesta índole.

Esperem que la Universitat de Sevilla, que frueix de la doble sort, d'una banda, de tenir uns documents pràcticament inèdits al seu abast, i, de l'altra, de disposar d'un equip de recerca prou preparat, decidirà de publicar tota aquesta documentació, imponent i poderosa, per posar-la a l'abast de crítics i historiadors, de manera que ells ens puguin dir aviat si, efectivament, s'hi troben incongruències o si els noms dels uns i dels altres hi són ben esmentats o si es tracta de noms inventats. També és molt possible que lingüistes i filòlegs catalans tinguin alguna cosa a dir-hi. Pot ocórrer que les notes d'antigor, que caracteritzen aquests documents, bé que tan clares, siguin tingudes per falses. En aquest cas, serien titllades d'invencions. Potser no. També pot ocórrer que tot plegat sigui acceptat i ben conceptuat. Ara bé, per la nostra banda, i pel que fa a l'argument que avui ens ha reunit aquí, ço és que la llengua vulgar, i no el llatí, hagi pogut ésser considerada ja al segle XII com a llengua capaç d'oficialitat, podem estar-ne bastant més tranquils. Si els documents són autèntics, no cal patir. Si són falsos, fixem-nos-hi: podem dir-ne que a l'època en què s'opera la falsificació, hi ha tal consciència del poder, de la força i de la capacitat de la llengua, com a llengua oficial, que el falsari no ha reulat davant la dificultat que li puguin objectar: «Bé, home, vagi-se'n a passeig; cregui-s'ho vostè que ens empassarem això que el terme de Siurana tenia aquests límits, i es-

tablerts en documents escrits en català.» Per tant, dintre de la comunitat idiomàtica ja devia covar-hi el convenciment que el fet d'escriure en català no destriava pas la credulitat d'allò que s'hi escrivia.

En això que segueix, llegeixo el document de l'any 1154, del qual també trobareu, en format reduït, la fotocòpia corresponent. [Com és obvi, l'autor d'aquest article no assistia a la sessió que tingué lloc a Reus l'any 1975. Ell imagina, emperò, que el conferenciant devia fer abstracció de les parts redactades en llatí i es reduiria a llegir la llista de topònims que delimitaven el domini de Siurana, tal com l'hem vista abans, als paràgrafs 3 i 4. Feta la lectura, Mariner prosseguí en aquests termes]. Per què hom volgué escriure en català? Arribat en aquest punt, se m'acut una hipòtesi, que pot semblar agosarada i que estic disposat a retirar. La veritat és, però, que també em doldria molt de no exposar-la avui, just en els moments en què constatem que els cartularis de l'època són tots redactats en llatí.

La hipòtesi és simple, no es tracta de cap genialitat. El present text fou escrit en català perquè, sigui veritat o mentida, hom hi esmentava el testimoniatge d'uns alarbs. Als moros que firmaven el document no els hauria servit de res d'haver posat la signatura sota un text que no entenien. Aleshores, torno a dir-ho: la situació és senzilla, molt senzilla: la llengua de cultura dels cristians, la llengua en què són instruïts a l'escola, és el llatí. Per contra, la llengua de cultura dels alarbs no és el llatí. A l'escola tots ells són ensenyats en àrab. De llatí, no en sabien gens i, per tant, de cap manera no podríem aventurar que «potser no en sabien prou». No: simplement no en sabien.

Dins aquests condicionaments, els alarbs han de signar un document, com a testimonis. Si se'ls fa signar un text del qual després es pugui dir que no l'han entès, de què servirà llur testimoni? Evidentment, no servirà de res. Els habitants de Siurana, tinguessin la religió que tinguessin, sabien català. I en aquesta llengua que els permetia d'entendre's entre ells, foren firmats els dos documents en qüestió.

Estem davant els primers escrits en català?

APÈNDIX 2

Entorn de la transmissió manuscrita de la
Delimitació oficial dels termes del castell de Siurana,
per manament de Ramon Berenguer IV
(7 de setembre de 1154)

La meua intenció era d'aplegar ací, mitjançant tres nous apèndixs, una part documental que fos coronament idoni de tot l'article: el primer, per a reproduir-hi la carta de població de Siurana, atorgada per Ramon Berenguer IV el 1153, però ben aviat hi vaig renunciar per raons d'espai i perquè no deixa d'ésser un text assequible al lector erudit (cfr. n. 10). En els altres dos apèndixs editaria la delimitació dels termes de Siurana (de 1154) i el sacramental sobre els seus termes (de 1173), respectivament. Amb tot, tant per la meua reduïda competència en arxivística i diplomàtica com per l'abundor i la complexitat dels trasllats i còpies d'ambdós documents, la feina s'hauria fet delicada per la concepció, arriscada en l'execució i extensa en el nombre de pàgines resultant. També he hagut de renunciar-hi. D'altra banda, atès que l'objectiu precís del meu treball era de discernir entre els usos lingüístics (llatí o català) en els dos textos originaris, no tenia gaire sentit d'aplegar i transcriure ací els nombrosos protocols i esca-

tocols que provenen dels materials disponibles, sempre semblants, però no sempre coincidents (especialment pel que fa als noms de les persones que intervingueren en els actes i en els trasllats). Afegim-hi que, en presentar el contingut dels dos documents (paràgrafs 3 i 4), ja he tingut l'avinentsa de publicar-ne íntegrament el *text* (o part expositiva dels confins de Siurana), text que hauria estat superflu de repetir ací. En suma, tal com han quedat en la versió que publiquem, els apèndixs 2 i 3 contenen dades sobre certs avatars que han sofert els documents atorgats per Ramon Berenguer IV el 1154 i per Alfons el Cast el 1173, respectivament, els quals no debades ens han fornit el tema de l'article.

L'Apèndix 2, que ara enceto, conté: *a*) un resum informatiu de les còpies avui existents (i de les que presumiblement existiren) del document de 1154, *b*) unes disquisicions sobre la llengua dels manuscrits i *c*) les raons per les quals he preferit la versió del ms. B-II de l'AMP (Poblet) per a incorporar-la al paràgraf 3. Acte seguit, l'Apèndix 3 contindrà, paral·lelament: *a*) unes dades sobre la transmissió del document de 1173, *b*) certes consideracions de caràcter lingüístic i *c*) l'explicació que l'única opció existent era partir de la còpia de l'ADM (ms. G), per a incloure-la al paràgraf 4.

Pel que fa, doncs, a la delimitació feta per manament de Ramon Berenguer IV l'any 1154, sembla que aquesta hauria estat retransmesa per mitjà de les següents còpies manuscrites,³⁶ que designo amb lletres majúscules correlatives (a partir de A) i amb la indicació de l'indret de provenença o d'ubicació.

1) Ms. A (presumptament localitzat a l'ACA, segons indicacions imprecises i dubtoses).³⁷ És cosa confirmada que no s'hi troba. Cal considerar-lo perdut.

2) Ms. B (que descomponc en B-I i B-II, com diré tot seguit) (pertany a l'AMP, de Poblet; se'l considera provinent d'Escornalbou, d'on Eduard Toda el duagué al monestir de Poblet, i hi ha romàs fins avui; ubicació: Arm. III, Cal. 7). És un plec de paper, de 18 f., no numerats (sols o formant diversos «sub-plecs»). La cara anterior de la camisa que abraça tot el contingut duu un primer títol: «Poblet, núm. 15 - Ciurana» (hi ha qui hi reconeix la lletra de Toda) i un títol més modern: «1154-1539 Actes i memorials dels Emprius».³⁸ Ací ens interesen els dos components següents del plec: *a*) de primer, els textos dels doc. de 1154 i de 1173, l'un rere l'altre, sense solució de continuïtat³⁹ (f. 1r a 3v) i «Los amprius de Siurana» (f. 3v (fi-

36. «No ha llegado hasta nosotros la redacción original de este interesantísimo documento, sino tan sólo una versión catalana posterior recogida en traslados de diferentes épocas, y de la que se conservan copias en diversos archivos (Escornalbou, actualmente en Poblet; Reus, Corona de Aragón.)» (Font 1969, p. 759, n. 5).

37. «El ejemplar de este último fondo [de l'ACA] no ha podido localizarse a pesar de la indicación —imprecisa— de Morera 1897, p. 431» (Font 1969, p. 759-760, n. 5).

38. Heus ací una idea del contingut d'aquests 18 folis del ms. B: 1) els doc. de 1154 i de 1173 + «Los amprius de Siurana» (tot, en còpia de 1562) (= 5 f.) [és el fragment que anomeno ms. B-I]; 2) folis en blanc o amb notes diverses (= 7 f.); 3) el doc. de 1154, traslladat el 1283 (en còpia de ca. 1500) (= 2 f.) [és el fragment que anomeno ms. B-II], i 4) novament notes diverses (= 4 f.). Total: 18 f.

39. Per tant, no és estrany que Eduard Toda, que es guiava pel present manuscrit B-I, després de transcriure, en la seva història d'Escornalbou, la delimitació de 1154 (paràgraf 3), l'enllacés, gairebé sense frases intermèdies, amb el sacramental de 1173, com pràcticament ho exigia la disposició material que hi tenen ambdós documents. Hi diu escaridament (Toda 1926, p. 43-44): «Com se veu, Escornalbou quedava dintre els límits de Ciurana, i així més expressament ho féu constar un pergami d'Alfons I d'Aragó, datat lo 6 de març de 1172, que es referia als testimonis dels àrabs expulsats, en los termes següents [i ací insereix les ratlles del sacramental que esmenten Pradell, Coldejou, Llaberia, els Pinatells, Montroig i Escornalbou, que ja heu vist al text transcrit en el paràgraf 4, punt e)]. Això no obstant, tot el plec és un trasllat datat el 1562. Remarquem que Toda, que copia el fragment d'aquest ms. B-I, el transcriu tal com és (és a dir, en llatí), i fa així: «Dixerunt etiam quod Pradell est de termino Ciurane et vadit et revolvit ultra Collem Jugi et usque ad locum quem appellat Pinar de Lebaria et transit per illos Pinatelles de Rubials et vadit ad planum Montis Rubei. Et hoc totum cum castro de Cornu Bovis et terminis suis est et fuit de termino Ciurane» (Toda 1926, p. 44). Confirmem, doncs, que l'any

nal) a 5r, cfr. n. 48) (tots tres textos fan un *continuum* i són un trasllat de 1562; ací m'hi referiré com a ms. B-I), i b) segonament, el text del doc. de 1154, segons la còpia de 1283, que va del f. 13r al començ del f. 14r (data de la còpia: ca. 1500, raonada, com he dit, per Jaume Riera; sembla que fins ara no n'ha parlat ningú (l'indicaré ací per ms. B-II). El *text* estricte de la delimitació de 1154 (sense *protocol* ni *escatocol*) fou transcrit i publicat per Toda 1925, p.101-104 i Toda 1926, p. 41-43, seguint, com he dit a la n. 38, el ms. B-I. Edició modernitzada, que s'ha d'utilitzar amb cautela. En canvi, per al *text* que he publicat al paràgraf 3 m'he basat en la versió del ms. B-II.

3) Ms. C (Reus). Sembla que hem de considerar-lo inexistent.⁴⁰

4) Ms. D (pertany a l'ADM, de Sevilla). Hi és enregistrat a la Secció de Prades, lligall 21, núm. 377 (doc. 2 de la regesta, dins Lázaro 1976, p. 385). També aquesta versió es declara tributària de la de l'any 1283. El text fou transcrit per María del Pilar Lázaro en la seva tesi de llicenciatura. Universitat de Sevilla 1973; cfr. Lázaro 1973, p. 200-205. És un trasllat datat el 1525 (amb un afegit de 1536), de la dita còpia de 1283.⁴¹

En resum: disposem dels manuscrits B-I, B-II i D, tots tres basats en la còpia de 1283, que l'esmenten com a font. Assagem de resseguir-ne l'origen i la trajectòria. El punt de partença és, naturalment, l'original (versió I) de 1154, no conservat. El pas a nous trasllats havia d'encaminar-se a través de la còpia de 1283 (versió II). Quant a la llengua, si seria inacceptable de pretendre que els textos avui coneguts (ms. B-I, B-II i D) retraten el català arcaic de l'original (de mitjan segle XII), ja no seria tan mancat de raó de presumir que la també desconeguda versió II (de 1283) no devia apartar-se gaire de la llengua de la fi del segle XIII (àdhuc fent-hi les concessions de rigor, atès que l'hem de llegir en còpies dels s. XV o XVI). A propòsit, podríem bastir ací una hipòtesi de tipus històric (sorgida d'una conversa amb Josep M. Sans i Travé), la qual afecta tant la delimitació de 1154 com el sacramental de 1173 i que, si es confirmava, hauria tingut una notable seqüela lingüística. Entorn dels anys 1282 i 1283, en temps de Pere el Gran, doncs, devia sorgir algun conflicte social a les terres de Prades (com renyines sobre límits de terres, o quelcom per l'estil), el qual obligà a ratificar l'*establishment* de 1154 i de 1173. D'ací que apareguessin, amb una ínfima diferència de temps, les versions II d'ambdós documents (del de 1154, el 1283; del de 1173, el 1282, *vid.* les figs. 1 i 2, gentilment dibuixades per Lluïsa Castellon), i, perquè tothom ho entengués bé, ara posades en català (si doncs ja no ho eren *ab origine*). No seria casualitat. Atès que es tractava d'un document molt difós, àdhuc popular, podem creure que encara n'existirien d'altres còpies, menys afortunades, de les quals no ha quedat rastre.⁴²

1926 encara no es coneixia la versió catalana del sacramental, que un dia hom havia d'exhumar a l'ADM de Sevilla (Lázaro 1973, p. 206-210); cfr. el que dic del ms. D (a l'Apèndix 3, núm. 4).

40. A la n. 37 hem vist que Font 1969, p. 759, fa al·lusió a la possible existència d'un manuscrit a Reus. Havent-me posat en contacte amb l'AHC del Camp, el seu director, Sabí Peris, em comunica que, avui per avui, no poden donar constància de l'hipotètic manuscrit. Moltes gràcies.

41. N'he parlat diverses vegades. Cfr. paràgraf 3.

42. Rastre no, però algunes referències sí que les trobem. Hi ha abundosos afegitons de personatges que s'adhereixen a les signatures que clouen el document (i firmen *pro teste*), algunes vegades fent constar la data en què s'hi adhereixen (data que no és la de les versions conegudes). Vol dir això que encara hauríem d'imaginar noves versions del document, potser estancades en una via morta? De més a més, si hem de fer cas de Jaume Ciurana, «a Poblet hi ha un trasllat de l'any 1483» (Ciurana 1993, p. 12). No en tenim cap altra referència. En aquest cas pot tractar-se d'una confusió de qui ho proposa, per tal com ell mateix repeteix una frase idèntica, en inventariar manuscrits del sacramental de 1173 (Apèndix 3). Qui llegeix el text d'aquest autor, aviat té la impressió que anava adelerat per acumular dades, com si la major quantitat fes més probatòries les seves assercions.

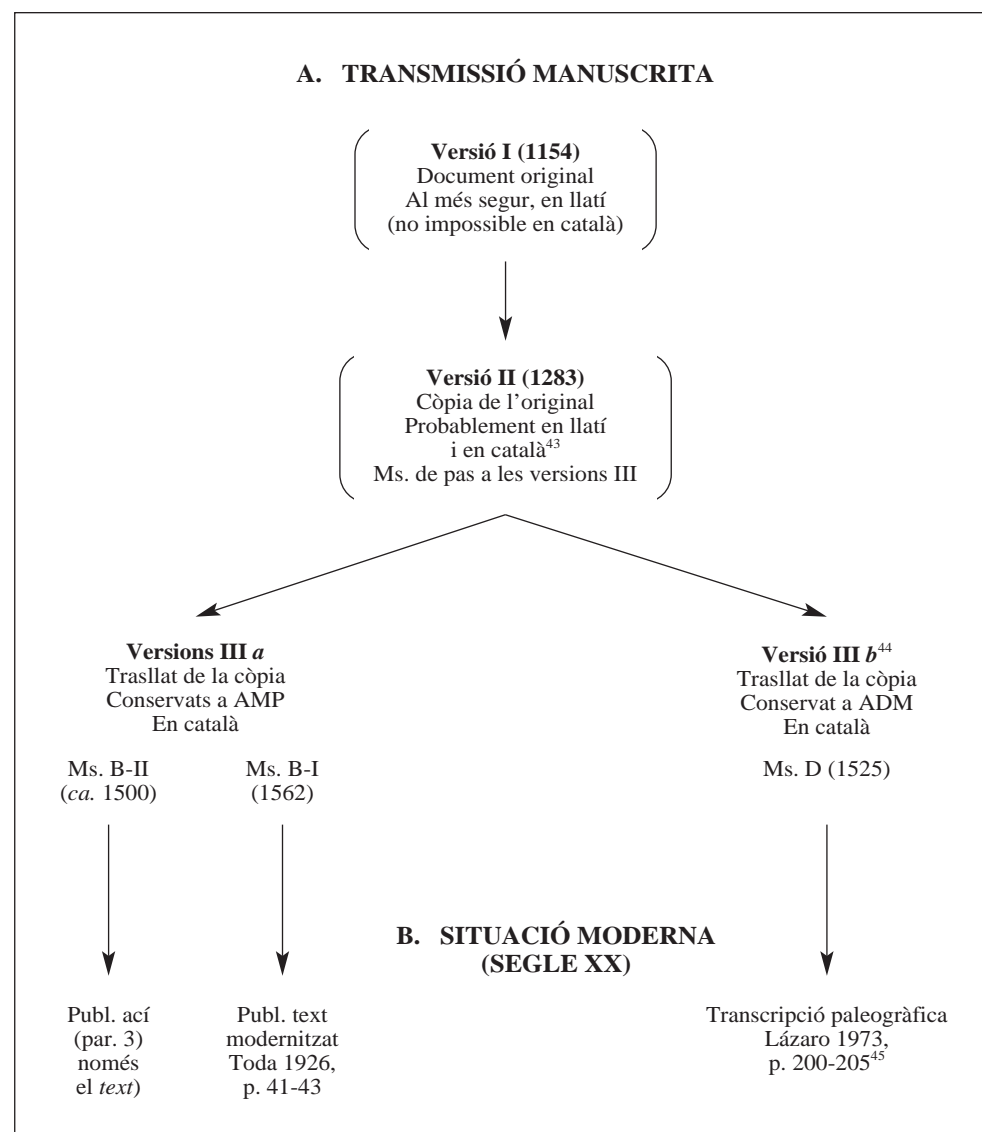

FIG. 1. Delimitació de 1154

43. Atès que, pel que sabem, el text llatí del document s'aturà a la versió III (que només coneixem en català), resulta bastant indiferent que la versió II (de 1283) tingués una doble redacció (en ambdues llengües); en canvi, la redacció en català hi sembla assegurada.

44. Ciurana 1993, p. 12, en dóna la data de 1526.

45. En la transcripció del text feta per Lázaro hi figura un afegit de 1526 (*Ibidem*, p. 205).

Per tant, prescindint de la incerta existència de còpies que només ens arriben amb dades borroses, la versió II (de 1283) tingué una descendència clara i tangible en les versions III, de ca. 1500 (= ms. B-II) i de 1562 (= ms. B-I) per a Poblet, i de 1525 (= ms. D) per a Sevilla. Clara i tangible, perquè ara, per fi, ja es tracta de textos que avui mateix podem veure i tocar i perquè foren copiats en català, per més que sempre ens quedarem en el dubte de si foren traslladats del text de 1283, *a*) simplement copiant-lo ja del català (o de més enllà del temps, encara?) o *b*) traduint-lo al català del llatí que l'escrivà tenia davant els ulls, amb el fi de divulgar-lo entre la gent. O la còpia o la traducció foren fetes a través de versions intermèdies que desconeixem? Ho hem de deixar ací. Si no m'erro, la transmissió manuscrita del document de 1154 fou la que intento de representar a la fig. 1. Les mencions dels documents no conservats, però d'existència acceptada o possible (perquè així consta en altres escrits fefaents), van entre claudàtors arrodonits. Hi faig constar la data, la via de la transmissió i la presumpció de la llengua en què foren escrits.

Per què he preferit el ms. B-II als altres dos (D i B-I), a l'hora de transcriure la delimitació de 1154 al paràgraf 3? Per tres raons, més aviat lleus i potser poc significatives. Tanmateix, per més que en tots tres manuscrits les diferències són minses, gairebé sempre van, emperò, a favor de B-II. Són les següents: *a*) la data: B-II fou copiat ca. 1500 (mentre que D és de 1525 i B-I, de 1562); *b*) l'acció d'intermediaris: és presumible que la versió II (de 1283) fos traslladada directament a les de ca. 1500 (ms. B-II) i de 1525 (ms. D), mentre que no podem descartar que la de 1562 (ms. B-I) hagués passat per alguna problemàtica versió intermèdia (cfr. n. 42), i *c*) el to de conjunt de la llengua: deixant de banda la modernització operada per Toda 1926 en la seva edició de B-I (cosa que podria predisposar-nos-hi en contra), d'antuvi, la llengua de B-II i de D sembla correspondre a un estadi (fonètic i gràfic) anterior al de la llengua de B-I (per exemple: a les solucions *loch*, *ley*, *Leyda* (i *Lleyda*), *veguada*, *Monrog* de B-II i D, corresponen *lloch* i *lloc*, *lley*, *Lleyda*, *vegada*, *Monrroig* de B-I, respectivament), i, en segon lloc, si B-II i D van junts en els exemples que acabo de citar, D palesa unes mancances de comprensió del text (com «acordaren-se ab *los altres*» per «acordaren-se ab *les lletres*» de B-II, «*e fet al torn*» per «*fer*.» (del verb *ferir*) de B-II, «retorna aquelles muntanyes» per «retorna en aquelles muntantes» de B-II, «aquestes *demonstrandes feren* molts hòmens» per «aquestes *demonstrances feren* molts hòmens» de B-II), les quals ens posen de manifest que, si és cert que B-II i D són pròxims a la versió II (1283), D és posterior a B-II en data (1525) i també inferior a B-II en la maduresa de la llengua i en la recepció del text.

APÈNDIX 3

Entorn de la transmissió manuscrita del
Sagramental d'Alfons el Cast, sobre els termes de Siurana
(6 de març de 1173)

Passem ara al sagramental fet per Alfons el Cast l'any 1173.⁴⁶ Si de la delimitació de 1154 només en coneixem la versió catalana (bé que en còpies molt tardanes), el sagramental de 1173 ens ha pervingut en dues versions, en llatí i en català, «ambdues tan aparellades, que

46. «El documento que recoge la nueva información [es] de gran valor también, en relación con el de 1154» (Font 1969, p. 760, n. 10).

pràcticament es tracta d'un sol text expressat en dues llengües» (així ho deia abans, al paràgraf 4). El text llatí ja era ben conegut, per haver-lo publicat Pròsper de Bofarull l'any 1851,⁴⁷ mentre que el català no ha estat objecte de còpies ni trasllats. Examinem-ne les vies de difusió. Sense excloure que a mi me n'hagi passat per alt alguna altra, sembla que el sacramental d'Alfons el Cast ha estat enregistrat o traslladat en les quatre còpies manuscrites següents, que, com abans, designo amb lletres majúscules (ara a partir de E, en continuïtat amb l'enumeració establerta a l'Apèndix 2) i amb la indicació de l'indret de provinença o d'ubicació. Tres còpies són en llatí i una, en català.

1) Ms. E (existeix a l'ACA i, com acabo de dir, fou inclòs per Bofarull en el volum de processos de les antigues corts catalanes). Recentment ha estat publicat de nou per Sánchez Casabón 1995, p. 208-210 (núm. 39 dels textos recopilats per ella), qui en dóna la signatura següent: «ACA. Cancillería, pergamino de Alfonso I, carp. 44, núm. 122, documento trasladado en 1331, septiembre 1». Versió llatina.

2) Ms. B-I (pertany a l'AMP, de Poblet, i ha estat presentat a l'Apèndix 2, núm. 2, i n. 38 i 39). El document de 1173 ocupa del f. 2v (darrer terç) al f. 3v (llevat de les tres últimes ratlles) del ms. B-I (foliació meva; recordem que els folis no hi són numerats). De fet coincideix amb les versions del sacramental dels ms. E i F, tret d'algunes petites diferències que no hi alteren res d'essencial. També, doncs, versió llatina.

3) Ms. F (també pertany a l'AMP). Es tracta d'un «manuscrit factici», que té el núm. 180 en el catàleg dels manuscrits pobletans.⁴⁸ Consta de 50 f. en pergami i fou compost a base d'incorporar-hi 11 textos (de cronologia no consecutiva, sinó saltada, entre els s. xiv i xvi) d'interès local (estimes de les propietats, bestiar, camins, veremes, etc.), el núm. 8 dels quals duu el nom de «Trelat dels Emprius de Siurana» (f. 31r a 34v) i conté el sacramental de 1173 (f. 31r a 32r; d'aquest, només les 3 primeres ratlles).⁴⁹ Tercera versió llatina.

4) Ms. G (anomenat de Sevilla, pertany a l'ADM). Hi és enregistrat a la Secció de Prades, lligall 21, núm. 378 (doc. 3 de la regesta, dins Lázaro 1976, p. 385). Aquest document fou transcrit per María del Pilar Lázaro (com el de 1154, citat a l'Apèndix 2, ms. D). Cfr. Lázaro 1973, p. 206-210. És un trasllat, datat el 1311, d'una còpia de l'any 1282. Única versió catalana que en coneixem.⁵⁰

Per tant, el sacramental de 1173 ens ha pervingut mitjançant quatre versions manuscrites. En proposar-nos d'escatir-ne les vies de transmissió, ens adonem que, malgrat que es diferencien per la llengua (E, B-I i F són en llatí, G en català), totes quatre han seguit el mateix pro-

47. Bofarull 1851, p. 48-51. Bofarull l'indicava així: «Perg. n. 122, Alfonso I, 6 mar. 1172». Que ambdues versions foren redactades alhora ho prova a bastament que hi coincideixen, ultra el del rei Alfons, els noms dels restants signataris (càrrecs, testimonis, notaris).

48. Torné 1995, p. 175. Hom en dóna les indicacions següents: «[1172, marzo 6. Declaración del término de Siurana por Alfonso el Casto. Ante 1349; explicación en catalán del mismo]». Per més que Torné s'aventura a datar aquesta còpia amb la lacònica frase «ante 1349», sembla que, tant per la lletra com pel paper, no pot anar més enllà de la fi del s. xv: ca. 1500, doncs (data també confirmada per Jaume Riera).

49. Malgrat que sigui apartar-nos del tema principal d'aquest treball, voldria avançar-me a resoldre un possible dubte del lector. Aquest observarà que, per un costat, parlem de «Los amprius de Siurana», que figuren al ms. B-I (a l'Apèndix 2, núm. 2), i, per l'altre, del «Trelat dels emprius de Siurana», que es troben al ms. F (en aquest Apèndix 3, núm. 3). Són dos textos diferents: a) aquell és una exposició de les terres en qüestió, molt més detallada que als doc. de 1154 i 1173, aplicant el mètode de fornir les informacions a mesura que hom descriu l'itinerari que les situa; b) aquest conté 15 breus monografies sobre pobles i altres nuclis habitats de la comarca, que són: «lo monastir de Poblet, Vimbodí, la Espluga Calva, l'Albi, Juncosa, Ffalçet, Pradell, Alforge, l'Albiol, Valclara, lo Velosell, Cabaçés, Scala Dey, Bonrepòs, Prades». Ambdós textos són de particular interès geogràfic i toponímic, que no podem comentar ací. Una altra invitació als onomatòlegs.

50. N'he parlat diverses vegades. Cfr. paràgraf 4.

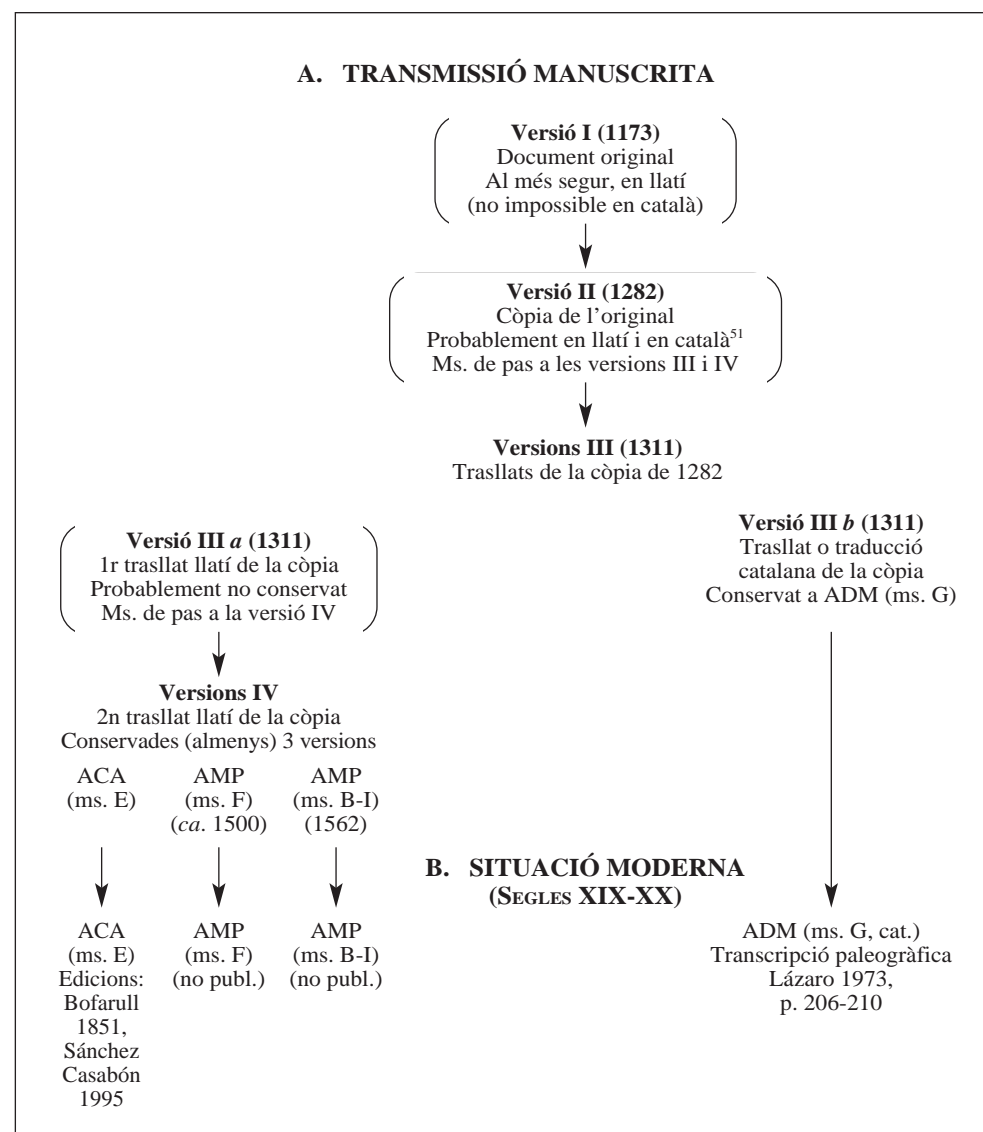

FIG. 2. Sagramental de 1173

51. «Así los números 2 y 3 [llegiu: «la versió II de la fig. 1 i la versió III de la fig. 2, respectivament] apareixen escrits en un catalán bastante perfecto para la época en que fueron redactados (siglo XIV)» (Lázaro 1976, p. 366). La remarca és vàlida per al núm. 3 (= versió III-1311 del doc. de 1173), però no per al núm. 2 (= versió II-1283 del doc. de 1154), perquè a) no en tenim cap mostra fins a ca. 1500, i b) en tot cas, s'hauria de comparar amb la llengua de la fi del s. XIII.

cés i comparteixen les mateixes etapes. Aquesta via comuna *a*) té, com a punt de partença, l'original de 1173 (versió I), no conservat; *b*) continua, a través d'una còpia de 1282 (versió II), tampoc no conservada, però atestada per tots els notaris dels tres primers manuscrits (ho dic així perquè F manca de signatures) i que, amb la versió II del doc. de 1154 (que és de 1283), hauria servit per a tapar la boca dels protestataris d'aquella temporada (cfr. Apèndix 2), i *c*) per fi, culmina en el trasllat de 1311 (versió III, igualment esmentada en els tres primers manuscrits), quan el doc. ja ha esdevingut una còpia doble (bé que escrits els dos textos en fulls independents, un en llatí, l'altre en català). El text llatí pervisqué almenys a través de tres noves còpies, fetes entre *ca.* 1500 (ms. F) i 1562 (ms. E i B-I) (versions IV). En canvi, el text català de 1311 s'ha conservat directament en el ms. G (de l'ADM). Quant a la incorporació de la llengua en aquesta cadena, de moment ens hem de plantejar, una vegada més, si l'original (versió I) tingué, el 1173, una redacció en català. Ja hem vist (paràgraf 6) que això només era una possibilitat molt remota. D'altra banda, l'hipotètic text de la versió I en cap cas no s'ajustaria al català tal com aquest era vers el tombant del darrer terç del segle XII; en canvi, una cosa és òbvia: atès que la ja coneguda versió III (de 1311) acollia les llengües sàvia i vulgar, la vulgar no s'apartava gaire de la llengua de començos del segle XIV, com ho insinuà M. del Pilar Lázaro.⁵² El cas és que la doble versió de 1311, si també tingué una descendència clara i tangible en les tres versions llatines de l'ACA i de l'AMP, atenyé el màxim possible d'evidència en la catalana, perquè s'ha conservat fins avui a l'ADM (on és el ms. G). I, per sabuda (cfr. Apèndix 2), m'estalvio de repetir la incertesa en què ens movem en voler esbrinar en quin moment (el 1173?, el 1282?) apareix la versió catalana. Assumint el risc d'equivocar-m'hi, també ací m'afanyo per representar, a la fig. 2, la transmissió manuscrita del doc. de 1173 (cfr. la fig. 1, a propòsit del doc. de 1154; vegeu allí les indicacions donades per a consultar-la, i apliqueu-les ací).

Ja només resta de justificar per què he escollit el ms. G a l'hora de transcriure el sagramental de 1173 al paràgraf 4. Ací sí que la feina és senzillíssima: entre els quatre manuscrits que el recolliren, el G és l'únic que ens ha pervingut redactat en llengua catalana. Era l'única opció possible.

RESUM

L'any 1975 Sebastià Mariner presentà dos documents (de 1154 i 1173), sorprenentment redactats en català, enfront del llatí d'ús universal. Hom hi delimitava els termes de Siurana (reconquerida el 1153). Per a ell, la substitució de llengua s'explicava perquè, entre els signants, hi havia uns sarraïns que, si no sabien llatí, entenien el romanç que parlava la gent i podien signar sense reserves un text en català. Nogensmenys, els documents adduïts per Mariner no eren originals, sinó còpies tardanes. Bé que la manca d'autenticitat invalidava la proposta, a mi m'ha dut a una reflexió metodològica sobre la validesa relativa de les còpies tardanes, que, sota certes condicions, poden acomplir una útil funció informativa (amb una excepció: no serveixen en absolut per a conèixer el romanç de l'època dels documents originals). Tanmateix, si aquesta nova constatació accentua la invalidesa de la proposta, també hi detectem al-

52. Com ho hem dit a l'Apèndix 2 (i reiterat en aquest Apèndix 3), la còpia de 1282 potser fou provocada (ni més ni menys que la gairebé coetània versió II del doc. de 1154, feta el 1283, *vid.* fig. 1) per un cert desassossec col·lectiu, que presumiblement es féu sentir entorn d'aquests dos anys.

guns indicis que farien creure que els originals avui desapareguts podien haver estat redactats en català. No n'hi ha, emperò, cap prova material fefaent.

MOTS CLAU: 1) reconquesta i contacte de llengües; 2) romanç parlat i llengua escrita; 3) documents originals *vs.* còpies tardanes; 4) validesa de les còpies tardanes; 5) fonts per al coneixement del romanç.

ABSTRACT

In the year 1975 Sebastià Mariner presented two documents (from 1154 and 1173), surprisingly written in Catalan rather than in the Latin in general use. The documents set the boundaries of Siurana (reconquered in 1153). The substitution of the language was explainable given that some of the Muslims living there, though they did not know Latin, understood the Romance language and could sign without reservations a text in Catalan. However, the documents brought forward by Mariner were not originals, but late copies. Though the lack of authenticity invalidated the thesis proposed, the incident led me to a methodological consideration of the relative validity of late copies which, under certain conditions, may serve a useful informative purpose (with one reservation: they do not in any way serve to familiarise us with the Romance language of the period of the original documents). In any case, though this further observation accentuates the invalidity of the proposal, we can also detect some indications that lead us to believe that the originals, which have disappeared, may have been written in Catalan. There is not, however, any authenticated material evidence for that hypothesis.

KEY WORDS: 1) reconquest and contact between languages; 2) spoken Romance language and written language; 3) original documents *vs.* late copies; 4) validity of late copies; 5) sources for knowledge of the Romance language.